

UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE
Filozofická fakulta

Milan Kováč

NÁBOŽENSTVÁ STAROVEKU III.

Antika

Bratislava, STIMUL 2010

ISBN 978-80-89236-84-8
EAN 9788089236848

Úvodná poznámka.

Toto skriptum je určené ako študijná pomôcka pre študentov religionistiky a príbuzných disciplín, ktorí študujú kurz Náboženstvá staroveku III. – Antika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Text skriptu vznikol ako prednáškové penzum a má miestami heslovitý charakter. Predstavuje elementárny prehľadový materiál, ktorý musí byť nevyhnutne doplnený ďalšou odbornou literatúrou (uvedenou v závere) a čítaním pramenných textov (k tomuto kurzu sa povinne študuje Homér, Hésiodos a Pausánias), okrem toho sa odporúča rozšírené čítanie ďalších antických prameňov. Kapitola o náboženstve Etruskov vychádza z podkladov Mgr. Juaraja Žemberu, PhD., za ktoré som mu veľmi zaviazaný, rovnako ako za komplementárny špecializovaný kurz, kde túto tematiku rozvíja oveľa detailnejšie. Z odporúčanej literatúry v závere skriptu musím vyzdvihnúť dva diely Kerényiho: Mytologie Řeků I. a II. (Praha 1996), ktorá je hlavným sprievodcom po ústrednej časti kurzu.

M. K.

Práca neprešla jazykovou ani štylistickou úpravou.

Copyright – Univerzita Komenského, Bratislava 2010

ISBN 978-80-89236-84-8

OBSAH

ČASŤ I.

NÁBOŽENSTVO STAROVEKEJ KRÉTY

I.1. Kultúrno-historický kontext	4
I. 2. Náboženstvo	9

ČASŤ II.

NÁBOŽENSTVO STAROVEKÉHO GRÉCKA

II. 1. Kultúrno-historický kontext	14
II. 2. Olympský panteón – ženská časť	20
II. 3. Olympský panteón – mužská časť	27
II. 4. Eleuzínske mystériá	33

ČASŤ III.

NÁBOŽENSTVO STAROVEKÝCH ETRUSKOV

III. 1. Kultúrno-historický kontext	38
III. 2. Pôvod a základy náboženstva	43
III. 3. Etruský panteón	46

ČASŤ IV.

NÁBOŽENSTVO STAROVEKÝCH RIMANOV

IV. 1. Kultúrno-historický kontext	52
IV. 2. Rímsky panteón	57
POUŽITÁ A ODPORÚČANÁ LITERATÚRA	62

ČASŤ I.

NÁBOŽENSTVO STAROVEKEJ KRÉTY

I. 1. Kultúrno-historický kontext

Geografické postavenie:

Kréta je ostrov s centrálnym postavením uprostred Stredozemného mora. Zo severu ho obmýva Egejské more, z juhu Líbyjské more. Je z neho blízko do všetkých častí starovekého sveta – jeho juhovýchodná časť je kúsok od Egypta, východná časť je neďaleko Malej Ázie, západná časť /mimochodom s najmenším počtom kultúrnych centier/ má blízko k, v staroveku nie príliš rozvinutému, západnému Stredomoriu a severné pobrežie Kréty leží naproti gréckej pevnine.

Toto strategické postavenie najlepšie využilo obyvateľstvo neznámej etnicity, ktorého kultúru od Evansových čias nazývame tzv. mýnojskou.

Štúdium náboženstva spojeného s touto kultúrou je pre nás dôležité – po prvý raz sa totiž dostávame pri štúdiu veľkých starovekých náboženstiev do Európy. Jej klasické základy vybudovali Gréci, ale grécka kultúra nadviazala na to najlepšie z kultúry mýnojskej, a týka sa to vo veľkej miere aj mytológie a náboženstva. Kréta teda stojí v základoch našich vlastných kultúrnych a náboženských tradícií.

Historicko – kultúrne súvislosti:

Tento ostrov bol obývaný od najstarších čias, ale nás bude zaujímať predovšetkým osud vlastnej mýnojskej kultúry, a preto obídeme neolitickú periódu, ktorá bola pravdepodobne v úzkom vzťahu s tzv. kykladskou kultúrou, ktorá sa rozvíjala na blízkyh Kykladských ostrovoch.

Viac nás zaujíma tzv. *Predpalácové obdobie*, ktoré datujeme 2 600 – 2 000 pred Kr. Obyvateľstvo pestovalo olivy, vinič, obiloviny. Chovali sa ovce a kozy. V tomto protourbánnom období už mala Kréta významné styky s Egyptom, s nie zanedbateľnými kultúrnymi vplyvmi. Zaznamenávame však aj výmenu tovarov s Malou Áziou a s Peloponézskym polostrovom. Na sklonku tohto obdobia sa rozvíja tzv. krétske hieroglyfické písmo.

Obdobie od 2 000 – 1 700 pred Kr. sa nazýva *Obdobím prvých palácov* alebo Starých palácov. V tomto období Kréta dosiahla prudký kultúrny rozvoj. Stavajú sa, a to hneď od počiatku v monumentálnom prevedení, paláce v Knóse, vo Faiste a v Mallii. Tieto paláce boli súčasne sídlom vládcu, a zároveň predstavovali najvýznamnejšie sakrálne stavby. Už v 18. stor. pred Kr. dosahuje svoj vrchol krétska keramika – tzv. kamarské vázy. Od 2. tisícročia sa rozvíja tzv. lineárne písmo A /dodnes nerozlúštené/, v umení vynikali najmä rezbári miniatúr do kameňa - na vysokej úrovni sa takto vyrábali gemy a pečatidlá. V tomto období sa stávajú Minojci pánmi v Stredozemnom mori. Ich obchodné kolónie nachádzame na Peloponézskom poloostrove, na Thére ďalej na ostrovoch Mélos, Keós, Rhodos, ďalej na Cypre, na pobreží Malej Ázie a podľa všetkého aj v Sýrii a Líbyi. Niektorí autori hovoria o tzv. krétskej thalassokracii – úplnej vláde nad morom. Minojské paláce a mestá boli neopevnené, podľa zachovaných vyobrazení vidíme, že tam vládol príjemný a mierový život. Svojim panstvom nad morom a neohrozenosťou si preto museli byť istí, nastolili akýsi „pax minoica“.

Toto obdobie končí okolo roku 1 700 pred Kr. obrovským zemetrasením, katastrofou, ktorá v tom istom čase postihla podľa všetkého rozsiahle oblasti od Tróje po Strednú Palestínu.

Obdobie od roku 1 700 – 1 400 pred Kr. nazývame *Obdobím druhých palácov* alebo Nových palácov.

Po prvej katastrofe boli všetky paláce rýchlo obnovené a začal nový rozkvet mínojskej kultúry. Pokračoval a rozširoval sa vzrast mínojských kolónií v Egeide. Doložené sú dobré diplomatické vzťahy s Egyptom, osobitne medzi rokmi 1 520 a 1 450 pred Kr., za panovania kráľovny Hatšepsut a Tuthmosisa III.

Z mínojských miest z prvého i druhého obdobia treba spomenúť okrem Knóssu, Mallie a Faistu ešte Hagiu Triadu /sídlo guvernéra pre západ Messarskej nížiny/, Gourniu, na východe ostrova Palaikastro a Kato Zakro /kde sa našli nádoby ako v egyptských vyobrazeniach/. Prístavom Knóssu bolo mesto Amnissos, na severe Kréty. Juh Kréty /Faistos a Hagia Triada/ mal najvýznamnejšie prístavy Matala a Kommos.

Z obdobia Nových palácov máme zachované väčšie množstvo fresiek vysokej umeleckej kvality. Známy je napr. býk zo západného vstupu do Knósskeho paláca a desiatky ďalších. V celom tomto období sa rozvíja hravý štýl plný rastlinných a zvieracích motívov. Tomu zodpovedá aj typická výzdoba keramiky, pre ktorú je charakteristický tzv. rastlinný štýl a po roku 1 500 tzv. morský štýl.

Z drobnej plastiky /monumentálne sochárstvo nie je na Kréte doložené/ spomeňme napr. známe Hadie bohyne, produkované najmä okolo roku 1 600 pred Kr.

Okolo roku 1450 pred Kr. prichádza nová katastrofa v podobe zemetrasenia, či prívalovej vlny tsunami, po ktorej zostávajú paláce v rozvalinách. Je dosť pravdepodobné, že túto katastrofu môžeme pripísať erupcii sopky Théra /vzdialnej len 110 km/. Zostáva však dosť veľkým problémom presne určiť, čo sa stalo na Kréte po tejto katastrofe. Niektoré paláce, zvlášť Knóssky, boli dotknuté katastrofou menej alebo boli aspoň čiastočne obnovené, no zreteľne sa tu ukazuje akési obdobie nestability a politických zvrátov, po ktorom Kréta ešte raz zažíva svoj krátky a posledný rozmach. Na jej čele však už nestoja Mínojci, ale Achájci z gréckej pevniny. Palác v Hagia Triade je napr. obnovený už vyslovenene podľa mykénskeho vzoru. Či už išlo o dobytie po oslabení poslednou katastrofou, alebo o politické sobášne, vládnuca vrstva Kréty je v tomto období už achájska /mykénska. V Knóse sa produkovali tisíce tabuliek s lineárnym písmom B, ktoré podľa rozlúštenia Ventrisa a Chadwicka je písané už starou gréčtinou. Tomuto obdobiu zodpovedá v keramike tzv. palácový štýl. Mykénsku prítomnosť potvrdzujú, okrem iného, aj hroby bojovníkov s množstvom zbraní.

V mykénskom období sú plne v prevádzke len niektoré pôvodné paláce – zdá sa, že okrem Knóssu to bola už spomínaná Hagia Triada, Faistos a Kydonia /dnes Chania/. Na bývalých mínojských zámorských odbytých miestach a trhoch sa začína objavovať mykénsky tovar.

Posledné krátke obdobie trvania mínojskej kultúry, v podobe mínojsko – mykénskej synkrézy, končí krátko po roku 1 400 pred Kr., kedy je palác v Knóse vypálený a definitívne zničený. Tento definitívny zánik mínojských palácov je spájaný opäť s Achájčanmi, hoci jeho politické a vojenské dôvody nepoznáme. Zdá sa, že Kréta sa po tomto období stáva mykénskou provinciou a spravovaná je z gréckej pevniny, pretože miestne centrá už nie sú viac obnovené.

Popalácové alebo Mykénske obdobie datujeme na Kréte od roku 1 400 – 1 100 pred Kr. V Evansovej terminológii ide o tzv. reokupačné obdobie. Aj v ňom si ešte Kréta čiastočne podržala svoj význam, avšak už nie ako samostatná politická veľmoc. Produkuje sa ďalej keramika, čiastočne sa nadväzuje na niektoré staršie tradície, ruiny palácov sú v niektorých prípadoch znovuobývané súkromníkmi alebo rôznymi dielňami.

Etnická skladba Kréty začína byť veľmi pestrá: Homér v Odyseji hovorí o 100 mestách a o obyvateľoch ako o Achájcoch, Kydóncoch, Pra-Krét'anoch /Eteo-Krét'ania/, Pelasgoch a Dóroch.

Okolo roku 1 150 pred Kr. začína pohyb stredoeurópskych kmeňov, ktorý zapríčiňuje veľkú inváziu helénskych kmeňov zo severozápadu do vlastného, zvlášť južného Grécka. Ničené sú centrá mykénskej kultúry, napr. Pylos. Len krátko po tejto širokej invázii sa barbarski

Dórovia, ktorí dobyli Peloponéz, presúvajú aj na Krétu a urobia definitívny koniec krétskej, v tom čase už úpadkovej kultúre.

I. 2. NÁBOŽENSTVO

Obraz o mýnojskom náboženstve si môžeme urobiť predovšetkým na základe dvoch prameňov:

1. ikonografické podoby božstiev z mýnojských čias
2. grécke zmienky, zvlášť v lineárnom písme B – dokázateľne prebraté grécke božstvá a najstaršie vrstvy gréckych mýtov, vzťahujúcich sa ku Kréte

Náčrt tohto obrazu je potom založený na porovnaní oboch týchto prameňov, rozšírený o komparácie so širšou typológiou jednotlivých božstiev, charakteristických pre staroveké Stredomorie.

1. Ikonografické podoby a typy

a/ MLADÝ BOH – podľa vyobrazení ide o klasický mediteránny typ umierajúceho a zmŕtvychvstávajúceho boha /typ Adónis/, zaznamenávame lamentácie ženskej bohyně (eho partnerky, matky, či družky) nad jeho smrťou a súčasne na iných vyobrazeniach sa stretávame s jeho znovuobjavením, spojeným s radosťou a orgiami. Ide teda o vegetačné božstvo.

b/ TAUROMORFNÝ BOH – býčiu podobu mal zrejme hlavný mužský boh Mýnojcov, svedčia o tom neskoršie mýty, prívlastky Dia, ale najmä mýnojská ikonografia, kde býčie rohy alebo podobizeň býka, boli hlavným náboženským (a zrejme aj kráľovským) symbolom.

c/ BOHYŇA MATKA – materský bohyňa typu Eset, Kybelé, Anat, spodobovaná v niekoľkých subtypoch, ktoré môžu predstavovať buď jej atribúty, či epifánie alebo ide o samostatné ženské božstvá.

Subtypy:

- *Pani Zeme* – bohyňa plodnosti, to ona oplakáva Mladého boha, bohyňa materstva, hojnosti /Kybelé, Demeter/
- *Pani zvierat* – typ Potnia théron, spodobovaná s divými zvieratami, mladá žena alebo dievča /napr. v štýle neskoršej Artemis/
- *Holubičia bohyňa* – spodobovaná s vtákmi, asi holubicami, na hlave alebo ako atribútmi; charakteristické pre bohyňu lásky a plodnosti /napr. Astarté, či Afrodita/
- *Hadia bohyňa* – spodobovaná s hadmi v rukách alebo hadom ako atribútom; bude identická s bohyňou Zeme /podsvetné atribúty/; /etruská Vanth – mala napríklad hadov v rukách, ale rovnako môže ísť o prototyp Demeter, ktorá tiež používala takéto atribúty/.

- *Pani labyrintu* – t. j. Pani paláca; jej atribútom bola dvojité sekera (labrys) alebo ďalšie atribúty paláca. Bude identická s ochrankyňou kráľa a posvätného kráľovského sídla - mesta, ktorého paládium ochraňovala. Ide teda o bojovnú panenskú bohyňu, čo zodpovedá u Grékov budúcej Athéne.
- *Makovicová bohyňa* – hlavným atribútom je tu mak; pravdepodobne identická s Pani Zeme a Had'ou bohyňou /typ Persefoné – Demeter/ – aj tá v klasických časoch mala atribút mak ako kľúč k podsvetiu.

d/ BETYL – osobitné božstvo v podobe betylického stĺpu; práve tak, ako ho poznáme zo Syropalestíny.

e/ OSMIČKOVÝ ŠTÍT - antropomorfizovaný; v neskorších gréckych mýtoch bol atribútom Kabeiriov, či Koribantov, ktorí strážili maličkého Dia. To už je zjavne len sekundárna funkcia. Tam niekde však treba hľadať aj jeho pôvodný význam ako osobitného božstva. Evans ho pokladal za boha nebies.

f/ STROMOVÉ NYMFY - časté sú tu vyobrazenia tancujúcich nýmfi; typ stromov, s ktorými boli spájané, je však ťažko identifikovateľný

g/ GRYF – strážne božstvo, pravdepodobne súvisí so vstupom do podsvetia

h/ DÉMONICKÉ BYTOSTI – je ich veľký počet, možno ich len ťažko identifikovať.

Pomenovať vieme hrošiu bohyňu Tveret, prevzatú v podobe démona z Egypta a náležite ikonograficky transformovanú. Ďalší démoni majú hlavy rozličných zvierat, na jednom vyobrazení je to napr. adorujúca postava s jediným jelením rohom na hlave a s tromi prsníkmi. Na inom pečatidle je zobrazená antropomorfná figúra s hlavou býka, ktorú Evans pokladal za prototyp Minotaura.

3. Základné mytologické deje

Napriek celkovej absencii prameňov, vieme už na základe ikonografie identifikovať niektoré mytologické deje, ktoré sa neskôr stali centrálnymi motívmi viacerých gréckych mýtov.

- Vieme napríklad identifikovať nárek nad smrťou vegetačného boha a jeho znovuzkriesenie, čo evokuje isté typy mýtických výpovedí
- ďalej rozoznávame na pečatidlách kozu, pod ktorou čupí malé dieťa; to by poukazovalo k mýtom o detstve malého Dia, prikrmovaného kozou Amaltheiou /ich krétsky pôvod je navyše zrejmy/

- hry s býkom – upomínajú na mýty o Mínotaurovi /Mínoovi a jeho žene Pasifaé/, ktoré majú tiež krétsky pôvod a ktoré navyše veľa hovoria o rituáloch spojených s býkom

3. Identifikácia s gréckymi postavami

- MLADÝ BOH - Zeus Diktaios /narodený na hore Dikté, iná verzia – na Ide, hrob na hore Juktas - Zeus Krétagenés/, Daktylos, Hyakinthos /predhelénske/, Zeus Velchanos, Zeus Kuros /chlapec/.
/Z predhelénskej doby boli ďalšími mládencami: Linos, Plutos, Erichthorios; osobitne Dionýsos ako býčí boh./
- BOHYŇA MATKA – Eleuthija /Eileithya/ - V tabuľkách s lineárnym písmom B: e-re-u-ti-ja; ochrankyňa pôrodu; od nej snáď aj Eleusína a eleusínske mystériá.
Europa – mesačná bohyňa; s ňou sa Zeus spojil na Kréte /Gortys/ v korune platana
- BOŽSKÝ REMESELNÍK – typ Imhotep/Kotar; meno Daidalos /. V tabuľkách s lineárnym písmom B sa objavuje ako: da-da-re/ - predhelénske meno
- PANI LABYRINTU – V tabuľkách s lineárnym písmom B: da-bu-ri-to-jo po-ti-ni-ja
- BOŽSKÁ PANNA – Diktyna – prenasledovaná Diom skáče z útesu do mora; Britomartis /krétsky „ľúbezná, sladká panna“/ - predhelénske mená, spájané s krétskou mytológiou
- SLNEČNÝ BOH – Talos /Slnko/; 3x denne, ráno, na obed a večer, obchádzal Krétu ako obor; z toho ďalší diov krétsky prívlastok: Zeus Tallaios

Zeus s Európou mali troch synov = Sarpedóna /Lýkovia/, Minosa a Rhadamantysa /Vládca ostrovov blažených/

Minos mal s Pasifaé synov Glauka /Apollón?, Asklépios/ a dcéru Ariadna.

4. Posvätné symboly a predmety /známe z ikonografie archeologických nálezov/:

- dvojité sekera
- rohy konsekrácie
- posvätný uzol
- kernos

5. Miesta kultu /podľa ikonografie/:

- stromy /olivy/
- hory /vrcholky/
- jaskyne
- palác

Časť II.

NÁBOŽENSTVO STAROVEKÉHO GRÉCKA

II. 1. Kultúrno-historický kontext

Mykénske obdobie /achájske/

Najvýznamnejšie fakty:

- okolo roku 2 000 pred Kr. prišli do Grécka Achájski: boli na nižšej civilizačnej úrovni než predhelénske obyvateľstvo a svojim vpádom na istý čas zastavili civilizačný rast v svojom okolí.
- až asi počas 16. – 15. stor. pred Kr. dochádza k rozvoju; v 14. – 13. stor. sa stavajú pevnosti, paláce a hrady; napríklad šachtovité hroby v Mykénach, ktoré vykopal Schliemann; kopulové hrobky /napríklad Atreova pokladnica/ atď.
- politický vývoj smeroval k vzniku viacerých mykénskych mestských štátov, ktoré viedli medzi sebou vojny.
- najvýznamnejšie paláce: Mykény, Týrynth, Pylos /Peloponéz/; Athény /Akropola/.
- typický palác: fresky mýnojského typu, ale architektúra nie ako v mýnojských palácoch, kde centrom bol dvor; v mykénskych palácoch je centrom tzv. megaron (= miestnosť, kde je oltárom krb, okolo ktorého sú 4 stĺpy/; nachádzajú sa tu studne pre prípad obliehania: napr. až 50 metrová hĺbka v Mykénach
- Mykény mali hradby hrubé 5 – 8 metrov.
- mykénske mestá mali medzi sebou cesty, široké 2 – 3,5 metra
- hospodárstvo bolo tzv. palácového typu, ako predtým na Kréte
- vládca – tzv. vanaka (ako uvádza Homér) „anaks“, resp. vanax.
- od druhej polovice 15. stor. Mykénčania preberajú námorné cesty mýnojskej Kréty
- od 13. stor. pred Kr. evidujeme stav ohrozenia až do 11. stor. pred Kr.
- podľa tradície 80 rokov po Trójskej vojne bol Peloponéz dobytý Dórmami /okolo roku 1200 pred Kr./

Tzv. temné obdobie /1 100 – 800 pred Kr./

Základné fakty:

- temné obdobie nastáva po páde mykénskych palácov a achájskeho panstva, spôsobeného príchodom Dórov
- v 11. stor. ďalšie grécke kmene osídľujú pobrežie Malej Ázie a ostrovy Egeidy → tzv. grécku oblasť; ťažisko kultúrneho vývoja sa odkláňa od štátov predovýchodného typu, akými boli Mykénčania
- 9. stor. pred Kr. – prevzatie písma
- tzv. geometrický štýl
- Homérske obdobie
- úpadok: v architektúre sa dočasne prestal používať kameň; achájske obdobie je tu považované za čas héroov
- príchod Dórov zo severu je známy v gréckej mytológii ako „návrat Héraklovcov“. Príchod vyvolal prúd utečencov, ktorí unikali barbarskej invázii. Tieto pohyby sú známe ako „sťahovanie Iónov“ – t. j. skoršieho gréckeho obyvateľstva, predovšetkým z oblasti Attiky. Datované býva starogréckymi historikmi na 140 rokov po Trójskej vojne. Vystahovávali sa na pobrežie Malej Ázie. Ešte pred nimi tam však smeroval prúd utečencov z Aiólie. Po týchto dvoch prúdoch sa oneskorene do tejto oblasti dostávali aj dórski migranti. V Malej Ázii Gréci neprenikali viac než 50 km do vnútrozemia. /Po páde Chetitskej ríše tam bolo mocenské vákuum, staršie osady však asi obsadzovali vojensky/. Pobrežie Malej Ázie možno etnicky rozčleniť potom do 3 pásiem:
 - sever: Aiólovia – centrum na pevnine Kýmé, ostrov Lesbos
 - stred: Ióni – zväz dvanástich iónskych miest; kultové centrum mys Mykalé /Poseidón/, ostrovy Samos, Chios; pevnina Miléto, Efesos, Kolofón, ...
 - juh: Dóri – kultové centrum Knidos /Apollón/; Halikarnásson, ostrovy Kós, Rhodos.

Stredozemné more sa tak stáva stredom nie cezhraničnej, ale vnútrogréckej komunikácie.

- aiólovia a rapsódi = potulní pevcí a skladatelia
- otroci sú len rodinnými sluhami /nie inštitucionalizované, ani výrobný systém/
- basileus = miestny kráľ, ako napr. Odysseus
- písmo – z 22 fénických fonetických znakov pre spoluhlásky /Gréci mali aj samohlásky → jednoduché a dokonalé písmo/
- Gréci stáli na pleciach Orientu

Archaické obdobie /800 – 500 pred Kr./

Základné fakty:

- rozvoj polis, formovanie mestských štátov
- po geometrickom štýle prichádza asi v 7. stor. pred Kr. tzv. orientalizujúci štýl /styky s Orientom/
- potom prevláda korintská a neskôr attická keramika /od roku 600 čiernofigúrová a od roku 530 červenofigúrová/
- figúrky ako tiene – námety z mytológie
- od 8. stor. veľká grécka kolonizácia – Stredozemné a Čierne more
- metropolis zakladá prostredníctvom migrantov, ktorí hľadajú voľnú pôdu → polis /náboženská sankcia založenia veštiarňou/; aj nové polis sa stávajú postupne metropolami a zakladajú svoje nové nové kolónie, čiže nové polis. Najväčšia aktivita – maloázijský Milétos /ten založil viac ako stovku osád v oblasti Čierneho mora, dnes na území Ukrajiny, Bulharska, Rumunska/ → cez ne styk so skýtskym obyvateľstvom /príp. thráckym/ - obchod až s Baltom a Kaukazom
- od 7. stor. pred Kr. – prvé kamenné chrámy
- od 7. stor. pred Kr. sa razili prvé mince /Malá Ázia, grécko – lýdska oblasť, z elektrónu /zmes zlata a striebra/, od 6. stor. potom prenikli /strieborné/ do gréckych polis
- remeslo je pokladané za menej čestné /rovnako obchod/ než poľnohospodárstvo. Na remeslo preto Gréci používali otrokov. Grécky občan sa radšej vystaňoval do kolónie, kde bol nepracujúcim občanom, resp. poľnohospodárom, než aby musel v metropole pracovať ako remeselník.
- pol 7. stor. pred Kr. – zapísanie zákonov /napr. Drakón/

Najvýznamnejšie grécke štáty (polis):

- na ostrove Kréta po dórskej okupácii postupne vzniklo až 50 mestských štátov
- občania = privilegovaná vrstva
- politické zriadenie sa spravidla definuje ako demokracia alebo tyrania
- typické prvky polis:
 - agora – akési námestie, tržnica, obklopené najvýznamnejšími budovami
 - akropolis – posvätný okrsok boha, patróna polis, umiestnený na vyvýšenom mieste, časom opevnený, bol tu oltár, ktorý časom prerástol v centrálny chrám

SPARTA /3 fily/ - mimo ich spoločenstva stáli 1. perioikovia /slobodní, ale politicky bezprávní/, 2. heilóti /pôvodné poľnohospodárske obyvateľstvo, neslobodní/

- iniciácia mladíkov napríklad spočívala v beztriestnom pobíjaní heilótov
- typický spartánsky vojenský život ustrnul do neskôr známej podoby až po povstaní heilótov – tzv. druhá messénska vojna v 7. stor. pred Kr. / a vyvolala ho obava z vojenskej prevahy väčšinového podmaneného obyvateľstva/; Spartáania heilótom potom každoročne formálne vyhlasovali vojnu
- najlepší vojaci staroveku – ťažkoodenci /hopliti/
- xenélasia = vyhánanie cudzincov /od toho termín 'xenofóbia'/
- štátne zriadenie: na počiatku vždy dvaja králi /vysoké kňazské funkcie/ - tzv. archagetovia; ich moc bola kontrolovaná eformi /bolo ich 5 v klasickom období/; vzájomne eforovia a králi skladali každý mesiac prísahu; podľa jedného efora, tzv. eponýma, sa nazýval celý rok; rada = gerúzia; ľudové zhromaždenie = apella
- Spartáania odvodzovali svoje vlastné zriadenie od dórskeho obce na Kréte, tie však neboli ani zďaleka také konzervatívne ako Sparta
- v 6. stor. sa formuje Peloponézsky spolok, tzv. Lakedaimonci – Sparta sa stala hegemonom spolku /a tým i najväčšou silou v Grécku/

ATHÉNY /4 fily/

- na čele spočiatku 9 archontov – volení na 1 rok
- areopág = aristokratická rada, zasadala na Areovom vršku (boh Ares)
- formálne hlavou štátu bol jeden z archontov nazývaný 'eponýmos' /podľa neho rok/ - mal na starosti mestské dionýsie
- ďalší archont sa volal 'basileus' - stará kráľovská funkcia v Iónii; na starosti mal náboženské funkcie, náboženské slávnosti, dbal o to, aby nedochádzalo k svätokrádeži, atď.
- tretí archont bol 'polemarchos' /neskôr 'stratégos'/ - najvyšší veliteľ
- zvyšných 6 archontov - 'themothetovia' - mali sudcovskú právomoc; týchto 6 boli ustanovení neskôr
- významné osobnosti:
 - Solón – v r. 594 pr. Kr. bol archontom; previedol sociálne reformy, zrušil otroctvo občanov, len cudzinci
 - Peisistrates – pol. 6. stor; Peisistratovci – ich tyrania znamenala hospodársky a mocenský rozkvet Atén; vtedy prebehla aj kodifikácia Homéra

- Kleisthenes – okolo roku 500 pred Kr. , reformátor; nahradil starú rodovú organizáciu /frátrie/ územnou /démy/, fily v nich boli rovnako zastúpené, mali zabezpečené aj rovnaké sociálne postavenie; ostrakismos – proti tyraníde

Klasické grécke obdobie /5. – 4. stor. pred Kr./

Základné fakty:

- od 5. stor. pred Kr. konflikty s Peržanmi /Dáreios, Xerxés/ – Themistoklés /lod'stvo/; bola vytvorená protiperzská koalícia Iónov a Dórov; zničené Atény; neskôr velenie vojska a celej koalície preberá Sparta; 480 pred Kr.: bitka pri Thermopylách /kráľ Léonidas/; porážka pri Platajách myse Mykalé /479 pred Kr./
- Egejské more patrilo Grékom – rozkvet Athénskeho spolku /tzv. Délsky spolok/
- polovica 5. storočia pred Kr. prebiehala v znamení vojen medzi Athénami a Spartou; 446 pred Kr. nastal 30 – ročný mier
- Periklova doba = zlatý vek /446 – 431 pred Kr./, najskvelejšie obdobie; ľudový snem, tzv. eklésiu tvorili všetci občania – muži -Atén; ak nezasadal snem vládla Rada 500 /zástupcovia boli losovaní rovnomerne zo všetkých oblastí/; pozostávala z 10 prytanei po 50 zástupcov z každej fily; každú desatinu roku vládla 1 prytaneia; počas vlády jednej prytanei /t. j. 1/10 roku/ bol volený 1 predseda vlády a to na jediný deň; Aténčan mohol mať túto funkciu len jediný raz v živote /a to na jediný deň/; súd 'héliaiá' tvorilo 6 000 členov /vyberaní lósom spomedzi mužov starších ako 30 rokov/
- stratégovia – 10 stratégov /z každej fily jeden/; z nich jeden bol hlavný stratég; všetci boli volení na jeden rok; Perikles bol zvolený každoročne /443 – 429 pred Kr., t. j. 14 rokov za sebou/
- Peloponézska vojna – 431 – 400 pred Kr.

Kultové inštitúcie starovekého Grécka

Základné fakty:

- **amfiktyóniá** /Spolok susedov/ - náboženské združenie so starostlivosťou o niektorý chrám alebo kult spoločného božstva
- Kykladská amfiktyónia – ostrov Délos /Apollón/
- Iónska amfiktyónia – mys Mykalé v Malej Ázii /Poseidón/

- Delfská amfiktyónia – mala najväčší význam; najskôr okolo Demeterinho kultu v Anthéle pri Thermopylách, neskôr presunutá do delfskej veštiarne; tvorilo ju 12 kmeňov, rozhodujúci boli Thessálci, potom Ióni /Athény/ a Dóri /Peloponéz/
- **veštiarne** – významnými boli:
 - Eleusis – Déméter
 - Dódóné – Zeus
 - Trikké /sever/ - Zeus
 - Didyna pri Miléte – Apollón
 - Klaros v Malej Ázii – Apollón
 - Delfy – Apollónova veštiareň; nadobudla najväčší význam; sem chodili o radu aj cudzí panovníci; veštila tu pythia a jej kňazi /tí do veršov upravovali jej výkriky, ktorých interpretácia bola veľmi ťažká/
- **kultové hry** – jedná sa najmä o 4 všegrécke náboženské slávnosti:
 - Pythijské – v Delfách, zasvätené Apollónovi
 - Isthmické – zasvätené Poseidónovi
 - Nemejské – v Argolide; zasvätené Diovi
 - Olympijské – Diova svätyňa v peloponézskej Olympii; založené 776 pred Kr. ; dodržiavanie mieru; osobnosti víťazov nemali hmotné ocenenie, ale doživotnú česť

II. 2. Olympský panteón – ženská časť

Vývoj:

Pôvod - mykénsky; postupné zmiešanie indoeurópskych a predhelénskych božstiev. Zostava bola v priebehu dejín viac rás inovovaná.

Z rozlúštenia mykénskych tabuliek s lineárnym písmom B vieme, že už v polovici druhého tisícročia pred Kr. achájski Gréci uctievali božstvá ako príjemcov obetí. Čítame:

Di-we /Diovi/, E-ra /Hére/, Po-se-da-o-ne /Poseidónovi/, E-ma-a /Hermovi/, A-re /Areovi/, A-ta-na Po-ti-ni-ja /Pani Aténe/, A-te-mi-to /Artemidy/, A-pa-i-ti-jo /Héfaistos/, Di-wo-nu-so-jo /Dionýza/, Pa-ja-wo-ne /alonym; Paiánovi = Apollónovi/, Potniai /Panie = Demeter + Persefoné/.

Prekvapuje tu predovšetkým Dionýzos, ktorý sa údajne do Grécka dostal neskoro /verili tomu aj samotní Gréci/. Možno však išlo až o neskorú reprízu rozšírenia jeho kultu, pretože meno na tabuľkách je jednoznačne Dionýzos. Chýba tam však Afrodita, ktorá je evidentným importom z Fenície /Astarté/, cez Cyprus.

Veľmi príhodné je členenie gréckych božstiev na:

- substrát – egejský, pelagický, mínojský
- superstrát – indoeurópski Gréci v rôznych vlnách
- adstrát – Malá Ázia a východ

Jednotlivé vrstvy sú ťažko rozlíšiteľné, čo je zároveň výzvou pre religionistiku.

Nás však teraz bude zaujímať základný štandard, t. j. „kanonizovaná zostava“, teda 12 klasických olympských božstiev, 6 ženských + 6 mužských. Historicky začneme ženskými:

HÉRA – sestra a manželka Dia. Ich svadba bola údajne tajná a konala sa podľa rôznych tradícií na rozličných miestach. Ich svadba, prototyp 'hieros gamos' bola dôležitá, preto sa Héra kúpavala v prameni neďaleko Argu, ktorý jej obnovoval panenstvo. To však iba preto, aby mohla s Diom opäť sláviť posvätný sobáš. Sobáš sa odohrával na západnom okraji Zeme, kde mal údajne Zeus svoj palác.

Héra mala vraj kravské oči a jej posvätným zvieratkom bola krava. Posvätný sobáš s Diom sa podľa niektorých verzií preto odohrával na ostrove Euboia /etymolog. súvis s „kravami“/.

Héra, ktorá bola pôvodne asi trojjedinou bohyňou, typickou pre predhelénske náboženstvo, bola označovaná prívlastkami dievčaťa „Pais“ /“dievča“/, ženy „Teleia“ /“naplnená“/ a stareny „Chéra“ /“osamelá“/. Pausanias hovorí o dievčati – neveste – vdove.

Pre Hérú ako bohyňu manželstva bol dôležitý najmä prívlastok Teleia /Naplnená/. Aj Zeus Teleios bol v tomto aspekte bohom manželstva, rovnako ako Zeus Gamélios.

S Diom mala Héra deti: Area, Hefaista a Hébu. O všetkých troch však jestvujú verzie, že ich porodila bez pričinenia Dia. Rovnako aj bohyňu pôrodu Eileithyiu, ktorá vystupovala vlastne ako epifánia Héry v aspekte ochrany tehotných žien a pôrodu. Len u jedného Hérinho dieťaťa sa všetky verzie zhodujú na tom, že ho Héra porodila bez prispenia Dia – obludu Tyfóna. Zo zlosti nad týmto počinom Héry zasa Zeus bez nej splodil Aténu. Tyfóna, ktorý mal poraziť Dia tak, ako on zvíťazil nad Kronom, Héra umiestnila do Delf. Podľa ďalších príbehov, ktoré sú vo väčšine, bol však Tyfón stvorený Gaiou a jeho zápas s Diom patrí ako epilóg do titanomachie. Dnešný výraz „tajfún“ pre silný víchor je len poangličteným označením Tyfóna. Zeus sa vraj Héry po prvý raz zmocnil v podobe kukučky. To by mohlo svedčiť o indoeurópskom pôvode tohto mýtu, pretože aj v Rámájáne boh Indra vystupuje v polohe zvodcu v podobe kukučky. Diovo žezlo potom bolo zdobené kukučkou, ale v staršej ikonografii prináležala kukučka výhradne Hére – držala v každej ruke jednu kukučku. Héra ako pani života a smrti, či univerzálna bohyňa, držala v jednej ruke kukučku a v druhej granátové jablko. Kukučka symbolizovala jar a život, kým granátové jablko jeseň a smrť. Granátové jablko ako Hérin atribút sa interpretovalo aj ako symbol plodnosti. Iným jej atribútom bol vraj páv, symbolizujúci perím s množstvom očí hviezdne nebo. Hérina svätyňa sa nazývala „Héraion“. Najvýznamnejšie takéto svätyne stáli na ostrove Samos, ďalej v Argu a v Olympii.

DÉMÉTÉR – má predhelénske korene. V miestnych variantoch bola Démétér teriomorfná, napr. v Arkadii bola Čierna Démétér zobrazovaná s konskou hlavou.

Bola najvýznamnejším božstvom agrárneho kultu, spojená skôr s vidiekom a ľudom.

V aristokratickom gréckom období nebola príliš populárna. Rozmach jej kultu v Aténach začína počas Peisistratovej tyranídy. Ten zavrhol sofistikovanejšie olympské božstvá, vzdialené od potrieb ľudu a obrátil sa k Démétér ako k darkyni obilia a plodnosti. Démétér ako Matka Zem /pp. Dá – máter/ má však oveľa starší pôvod a paralely k nej nájdeme v celej Malej Ázii ako aj u predhelénskeho obyvateľstva Grécka.

Démétér mala v mýtoch za partnera buď samotného Dia /vtedy vystupovala ako alter ego Rhey, ktorá s vlastným synom splodila Persefone, a tak sa znovuzrodila = mystérium/ alebo

mala za partnera Poseidóna. V tomto aspekte bola Démétér rodičkou par excellence – rodila zvieratá aj rastliny, mohla mať podobu obilného klasu, aj kobyly. S Iasiónom údajne spala Démétér na 3x-zoranom poli, a z toho sa zrodil Pluto.

V orfických príbehoch spal s Démétér Zeus v podobe hada /inokedy však s jej dcérou Persefonou/. Tiež sa verilo, že boha Dionýza splodil Zeus práve s Démétér alebo s Persefonou.

Déméterin záprah predstavovali 2 hadi, ktorí tiahli jej voz. Táto predstava je nám známe už od najstarších čias.

Najvýznamnejším príbehom, viažucim sa k Démétér, je únos jej dcéry Persefony. Persefona je často nazývaná Koré /“dievča“/ vo význame „dcéra, dievčinka, mladá žena“ v protiklade ku svojej matke.

Pri trhaní kvetov uniesol Koré Hádes. Démétér dcéru dlho hľadala po celom svete. Nakoniec jej niečo prezradila Hékaté, potvrdil to pastier sviň Eubúlos /svine sa prepadli do priepasti/, a nakoniec to potvrdil aj vševidiaci Hélios → bol to Hádes, kto Koré uniesol. Démétér zakázala stromom a rastlinám plodiť a usadila sa v Eleusine. Zeus bol nútený urovnať spor; dospeli ku kompromisu /situáciu skomplikovalo, že Démétér zjedla v Hádovej ríši granátové jablko/: 3 mesiace v Tartare a 9 mesiacov u Démétér.

Medzitým sa iná dejová línia odohrávala v Eleusíne, dočasnom Déméterinom sídle, odkiaľ keď odchádzala, zasvätila tých, čo jej pomáhali do svojich mystérií.

V ľudovom kulte sa vyslobodzovanie Persefony vykonávalo tak, že sa v zime pochovala bábka, upletená z klasov, a na jar sa vyhrabala už naklíčená. Prípadne sa robili obrady otvárania hlavy Matky Zeme sekerou alebo krompáčom, aby vyslobodili Persefoné.

Archaicky pôsobi tiež zhadzovanie sviň do priepastí a jaskýň, ktoré sa týmto spôsobom obetovali Démétér a Persefoné.

Najvýznamnejšími slávnosťami na počesť Persefoné boli tzv. thesmofóriá = trojdňové sviatky plodnosti v Attike. Vydaté ženy počas týchto troch dní žili mimo domov – v prístreškoch z mladých konárov pri chráme zvanom Thesmoforion. Druhý deň sa postili a tretí deň dostávali plodivú silu, ktorá sa ešte mala umocniť šľahaním ratoľami a necudnými rečami. Hlavnou Déméterinou slávnosťou však boli Eleusínske mystériá. /Tie sme podrobne preberali inde/.

ARTEMIS – jedná sa o predhelénske božstvo typu Pothnia théron /Pani zvierat/. Bol to veľmi rozšírený typ vládkyne a nespútaných síl prírody, pani lovu a plodnosti voľnej prírody. Jej

meno je možno odvodené od lýdskej bohyně Aritma, ktorej posvätnými zvieratami boli tiež jeleň a laň.

Artemida bola Grékmi vždy považovaná za panenskú bohyňu. Jej otec bol Zeus, matka Léthé a bratom jej bol Apollón. Jej dievčenskú družinu, ktorá u všade doprevádzala, tvorili vraj samé deväťročné dievčatá – zostávali aj v skutočnosti v službách jej kultu /nazývané 'arktoi'=medvedice/, až kým nedosiahli vek vydaja. Napriek panenstvu bohyně sa s Artemidou spájali rôzne extatické tance, napr. tanec 'kordax', ktorý tancovali muži, avšak so ženskými pohybmi. Artemidu ako Korythaliu uctievali falickými tancami, pri ktorých si dievčatá priväzovali umelé faly. Pri iných príležitostiach muži nosili na hlavách na jej počesť srnčie parohy.

Všeobecne bola Artemis spájaná s Mesiacom.

Orgiastické kulty sa v súvislosti s Artemidou vykonávali aj v Sparte, kde sa konal na jej počesť orgiastický sprievod s májovou ratolesťou /1. mája/. Obdobný sprievod bol známy v najslávnejšom centre Artemidinho kultu – v maloázijskom Efeze.

V Sparte je doložený aj zvyk šľahania mladíkov, 'efébov', mladými prútmi na jar, aby sa do nich dostala plodivá sila vegetácie. Toto šľahanie prútmi sa vykonávalo pred Artemidovým oltárom.

Artemis bola v tomto aspekte aj patrónkou pôrodu. Čo sa týka plodnosti, známa je napr. jej efezská socha, na ktorej má veľké množstvo prsníkov. Artemis mala teda minimálne dve tváre – panny a ženy; tretia, stareny, bola potlačená. Ako „Panna strieborného luku“ bola uctievaná viac-menej v oficiálnom olympskom panteóne. K jej obrazu neodmysliteľne patril záprah dvoch parohatých laní a zlatý koč k tomu.

V ľudovom kulte, zvlášť u maloázijských Grékov, ale aj v Sparte a na attickom vidieku, bola spájaná s pôrodom a plodnosťou.

Významný bol kult Artemidy v meste **Braurón** /vo východnej Attike/, kde boli zasväcované dievčatá do jej kultu priamo prestrojené za medvedice.

Významné svätyne mala tiež na ostrove Délos /kde sa údajne narodila/, ale aj na aténskej Akropole. V Efeze bol jej chrám Arthemision považovaný za jeden zo starovekých divov sveta.

V Aténach boli na jar Artemide obetované jelene, upečení z cesta, ako náhrada za pôvodná obeť jeleňa. Viaceré fragmenty mýtov poukazujú na to, že sa Artemide kedysi obetovával človek oblečený v jelenej koži.

AFRODÍTÉ – cez Cyprus a Kythéru dorazil kult Afrodity do Grécka niekedy na sklonku mykénskeho obdobia, Pretože zo záznamov lineárneho písma B ju ešte nepoznáme, ale Homér ju už pozná.

Ide, podľa všetkého, o Fénicičanmi importovaný variant Astarté. Gréci si vytvorili z mylnej etymológie sekundárne mýty o jej príchode, keďže „afros“ značí „pena“, tak sa zrodila z morskej peny niekde pri Cypre alebo z peny, ktorá vznikla po dopade Uranových genitálií do mora.

Afrodita, bohyňa lásky, bola manželkou Héfaista a mala syna Eróta, dcéru Harmóniu, Deima a Foba – tieto deti však mala s Áreom. Hefaista podvádzala, s ním nemala žiadne dieťa. S ďalšími bohmi, ktorých očarila tzv. zázračným pásom, mala Priapa /s Dionýzom/ a s Hermom mala Hermafrodita.

Jej pomocnicami a sprievodkyňami boli bohyne pôvabu a krásy Charitky, a tiež bohyne ročných období Hóry.

Najznámejší je mýtus o jej podvádzaní Héfaista s Áreom a o tom, ako ju Hefaistos pri ňom pristihol pomocou kovovej siete /snád' krétsky pôvod - ?/.

Orientálneho pôvodu bude určite mýtus o jej milencovi Adonidovi, ktorý, aplikovaný na grécke prostredie, spočíval v konflikte medzi Persefonou a Afroditou, keď každá chcela mať mladého Adonida pre seba a nakoniec bol jeho čas rozdelený na 3 časti: 1/3 roka trávil s Persefoné, 1/3 s Afrodité a 1/3 roka bol sám. Ale časť, kedy mal byť sám, si uzurpovala Afrodita pomocou zázračného pásu, a tak mal s ňou tráviť 2/3 roka, kým s Persefoné 1/3 roka. Na to sa Persefoné sťažuje. Nakoniec je Adonis zabitý diviakom /Áreom alebo Apollónom/. Jeho duša však v lete vychádza von, avšak v zime ostáva v podsvetí /1:1/.

Afrodita mala okrem mileneckých aj ďalšie vlastnosti, ktoré však boli časom potlačované. Zostali jej však zvláštne prívlastky ako Basilis = Kráľovná, Androforos = Vraždiaca, Tymborychos = Pochovávajúca alebo Epitymbidia = Tá z hrobov. Vystupuje teda aj ako bohyňa smrti. V Aténach jej hovorili Najstaršia sudička alebo Sestra Erínyí. Hovorievalo sa jej aj Melainis = Čierna, a práve aspekt Čiernej Afrodity zostáva pre nás najmenej zrozumiteľný. Vieme tiež, že jej, podobne ako Hekaté, boli obetovávaní psy. Na jednej vázovej maľbe je spodobnená ako letí na husi. V centre jej kultu, na Cypre, ju dokonca uctievali fúzatú.

Čo sa týka vyobrazení a kultu, treba poznamenať, že od 7. – 4. stor. pred Kr. bola zobrazovaná výhradne oblečená /kvôli morálke/. Až postupne, najskôr ako Kallipygos /Tá s krásnym zadkom/ bola poodhaľovaná; Gréci si zvykali na zobrazenie ženského nahého tela. Atribútmi Afrodity boli: myrta, ruža, jablko, mak, holubica, delfín, lastovička, lipa.

Jej najvýznamnejšie svätyne boli Pafos /na Cypre/ a hora Eryx na Sicílii. Orientalizujúci charakter mala chrámová prostitúcia, ojedinele zavedená na jej počesť v Korinte. V Afrodité teda, zdá sa, splývala s mnohými gréckymi prímiesmi orientálna veľká Bohyňa lásky a smrti.

ATHÉNA – bojovná predhelénska bohyňa.

Podľa gréckych mýtov sa narodila z Diovej hlavy, keď predtým Zeus prehltol jej matku Métidu. V neskorších variantoch ju z Diovej hlavy dvojitou sekerou vyslobodzuje Héfaiistos alebo Hermés, či Prométheus. Vyskočila z Diovej hlavy hneď v plnej zbroji.

Aténa bola vždy panenskou bohyňou a s jej panenosťou súvisela nedobytnosť miest. Vyvinula sa totiž z palácovej bohyne na ochrankyňu polis. Aj keď jestvovali príbehy o jej svadbách a počatiach, boli práve vďaka tejto novej funkcii postupne potláčané. Musela ostať panenskou, aby mohla predstavovať nedobytnosť miest.

Napriek tomu sa zachovali fragmenty mýtu o jej sobáši s Héfaiistom, pri ktorom však - a to bolo zdôrazňované – nestratila panenstvo. Narodil sa jej Kekrops = napoly had a napoly človek. Aténa ho ustanovila za prvého kráľa Atén. Potom nasledoval spor o vládu nad Aténami a Attikou medzi Aténou a Poseidónom. Darom olivového stromu Aténčanom rozhodla Aténa spor vo svoj prospech. Podľa ďalších tajných podaní bol Aténiným a Héfaiistovým synom Apollón.

Ku Kekrópovým dcéram sa viaže ďalší príbeh – a to o hadovi Erichthoniovi /je aj na Feidiovej soche za štítom/. Tohto vraj, a to môže byť ďalší eufemizovaný pôrod, prijala Aténa od bohyne zeme. Otcom bol aj v tomto prípade Héfaiistos. Erichthonios bol uložený do okrúhleho uzatvoreného koša a Aténa ho dala strážiť trom Kekrópovým dcéram, ktoré tajomstvo odhalili a zošaleli. /Košík → mystéria/.

V Aténach bola ochranná moc Aténina sústredená v tzv. paládiu = starobylej soške, uchováanej v Aténinom chráme na Akropole. Podobné paládium mali napr. aj v Sparte, aj inde. Kým bolo paládium v meste, mesto bolo nedobytné. Takéto paládium bolo aj v Tróji, a preto ho museli najskôr Odysseus a Diomedes ukradnúť, ak chceli dobyť Tróju.

Aténa bola najčastejšie uctievaná ako Athéna Parthenos /Panenská/, ale aj Promachos /Volajúca do boja/, Enopolos / V zbrani/, aj Athéna Niké /Vít'azná/ alebo Nikéforos /Nosiaca víťazstvo/. Najvýznamnejšia však bola jej funkcia Athény Polias /Mestská, Ochrankyňa mesta/. Postupne jej boli prisudzované aj rôzne zručnosti a remeslá /tkanie, orba, moreplavectvo/. Aténa Ergané /Robotnica/ bola už vyslovene patrónkou remeselníkov.

Najvýznamnejšie Aténine chrámy stáli v Aténach, kde dal Peisistratos vybudovať chrám Hakatompedon. Zničili ho však Peržania. Perikles dal ale vystavať ešte veľkolepejší chrám – Parthenon.

Mimo Atén boli významné Aténine chrámy na spartskej Akropoli, ďalej v Delfách, na ostrove Rhodos, v Argu, v Pergame a inde.

Významnými slávnosťami na počesť Atény bola slávnosť 'skira'. Konala sa v mesiaci skiroforión /rozhranie nášho júna a júla/, kedy sa do zeme ukladala pečivo v podobe hadov, ale i symbolov plodnosti – falov. Súčasne sa žiadala o dážď. Tyran Peisistratos podporoval ľudové kultu, a preto Aténinu slávnosť reformoval na celoštátny kult s periodicitou každé 4 roky. Boli to tzv. Veľké panathénaie. Oproti tomu Malé panathénaie sa konali každý rok a neboli natoľko okázalé. Spočívali v daroch Aténčanov Aténe, z ktorých malo najväčší význam nové rúcho, do ktorého obliekali starobyľú kultovú sochu v Erechtheiu na Akropole.

HESTIA – bohyňa ohňa a rodinného krbu, ktorá nemala výraznejšiu antropomorfnú podobu. V olympskej genealógii bola dcérou Krona a Rheie. Sídlila v rodinných krboch, kam sa denne obetovával kúsok z každého jedla.

Z ochrankyne domu sa postupne stala ochrankyňou štátu – jej oltár stál na aténskej Akropole. Jej meno bolo uvádzané na začiatku každej modlitby, preto Gréci, ak chceli povedať „začni po poriadku“, hovorili „začni od Hestie“.

Hestia si uchovávala večné panenstvo a odmietla nápadníkov Poseidóna a Apollóna.

Povinná úcta sa vzdávala Hestii v každom chráme, nech patrila hociktorému božstvu. Hoci nemala vlastné chrámy, napriek tomu bola najčastejšie spomínaná. Jej kult bol vykonávaný širokými ľudovými vrstvami, a to každodenne. Zeus jej vraj určil prvú obeť z každého jedného obradu, pretože pomohla uchovať na Olympe mier.

Chránila prosebníkov, ktorí sa k nej utiekali.

Ona údajne objavila, ako sa stavajú domy.

Kult Hestie má súvis s kultom stredy – stred príbytkov tvorilo ohnisko, či pahreba. Z neho sa, podľa všetkého, vyvinul omfalos = pupok sveta. A pretože Hestia bola stredom všetkého, bolo ju potrebné uctievať ako prvú v rámci kultov všetkých ostatných gréckych božstiev.

II. 3. Olympský panteón – mužská časť

V prvom rade treba vedieť, že na Olymp nepatrí napríklad Hádes – napriek tomu, že je Kronovým synom. Sféra jeho pôsobenia, podsvetie, nezodpovedá sídle na horských výšinách Olympu. Oproti tomu Poseidón, tiež Kronov syn, napriek tomu, že jeho sídlom sú morské hlbiny, na Olymp patrí. Takýchto paradoxov je grécky panteón plný už len z toho dôvodu, že nepredstavuje v nijakom prípade nejakú systematizovanú sústavu. Šesť mužských olympských bohov preto nemusí vôbec predstavovať, zvlášť pre niektoré významné mytologické sekvencie, zároveň najvýznamnejších gréckych bohov. Oboznámime sa tu teda len s konvenčnou šesticou, ktorej význam a postavenie, častokrát aj zostava, sa líšili v starom Grécku od regiónu k regiónu.

ZEUS – má zreteľné črty indoeurópskeho patriarchálneho despotu. Vo Védach je bohom oblohy Djaus /od Djéws = „jasná obloha“, čo dokladá pozoruhodnú indoeurópsku kontinuitu. Tú zdôrazňujú jeho grécke prívlastky: Zeus keraunios /Držiteľ blesku/ alebo Zeus hýei /Zeus prší/. Na druhej strane sa na jeho profile podpísali aj staršie tradície predhelénskeho substrátu, zvlášť mínojského, kde toto božstvo predstavuje vegetačného boha, zomierajúceho a vstávajúceho z mŕtvych. Krétsky Zeus Diktaios sa narodil v jaskyni na hore Dikté alebo Ida. Hrob má zase v hore Juktas. K nej na Kréte putovali tisíce gréckych nechápavých turistov už v staroveku. Logické prepojenie Dia, večne živého boha, so smrťou potom zabezpečoval alonym Zeus Katachthonios /Podzemný Zeus/, ktorý označoval Diovu odvrátenú tvár, personifikovanú jeho alter egom, resp. bratom, ktorým nebol nik iný než Hádes. Začleňovanie indoeurópskeho Dia do prostredia predhelénskych božstiev si vyžadovalo, aby bol identifikovaný s lokálnymi božstvami, sídliacimi na pahorkoch a hlavne, aby sa stal manželom lokálnych ženských bohýň v ich prevládajúcom kulte. Práve preto bol v Arkádii uctievaný Zeus Lykaios /pohorie Lykaion/, či na Kréte Zeus Diktaios /pohorie Dikté/. Jeho manželstvá eliminovali feminínne kultu predhelénskeho obyvateľstva. Práve preto mu neskorší mýtografovia prisudzovali toľko nevier a vedľajších vzťahov.

POSEIDÓN – s častým prívlastkom Ennosigáios /Zemetras/.

Pôvodne božstvo Zeme, príp. podzemných vôd, na ktorých Zem pláva. Jeho častým prívlastkom bolo Poseidón Hippios /Konský/, zvlášť v Arkádii.

Až s rozšírením moreplavby začal byť dávaný do súvislosti s morom a morskými hlbínami. Jeho manželka sa nazývala Amfitrité. S ňou obýval morské dno, podmorský palác v Aigách. Poseidón sa vozil údajne po morskej hladine na voze, ktorý ťahali kone so zlatými hrivami. Slúžili mu všetky morské tvory, živočíchy a obludy. Mal viacero obludných detí. Spomeňme len jednookého obra Polyféma, ktorého oslepil Odysseus.

Poseidón mal na počiatku čias konflikt s Aténou o vládu nad Aténami /a Attikou/...

Spomínali sme jeho častú súvislosť s koňom. Podľa viacerých mýtov Poseidón sám koňa stvoril a naučil človeka používať ho.

V najstarších vrstvách mytológie, ktoré potvrdzuje etymológia, vystupuje Poseidón ako manžel bohyně Zeme Démétér /DáMater/ ako Potei Dán, čo potvrdzuje aj prívlastok Gaiaochos /Manžel Zeme/. Poseidón popri funkcii darcu vôd /podzemných a riečnych/ vystupoval aj v zoomorfných postavách v súvislosti s plodnosťou. Napr. ako baraní boh, ktorý sa spojil s ovcou – odtiaľ ten slávny baran so zlatým rúnom. Slávne bolo jeho spojenie s Démétér, ktoré uskutočnil v podobe koňa, kým ona bola kobyľou. Jeho „havranie vlasy“ nie sú vlastne ničím iným než konskou hrivou.

V Stredomorí sa však oveľa skôr než kôň vyskytoval býk a je mnoho náznakov, že Poseidón bol pôvodne býkom. Ako boh mora prijímal obeť býkov a sám v podobe býka preplával more s nevestou, ktorú uniesol. Okrem týchto podôb patril k jeho atribútom delfín a klasický trojzubec.

Najvýznamnejšie svätyne mal na Isthme pri Korinte, na ostrove Póros na myse Súnion v Attike.

APOLLÓN – pôvod tohto boha je problematický. Hoci ho poznáme už z mykénskych tabuliek ako Paiána, vykazuje mnohé maloázijské znaky, vrátane samotného mena. Už Hrozný upozorňoval na to, že Chetiti uctievali Apulunaša, ktorý sa neskôr ujal v Lýkii a cez maloázijských Grékov aj v gréckom panteóne ako Apolón. Skutočnosť však bude najskôr asi taká, že konečná podoba Apolóna, tak ako ju poznáme z klasického obdobia, je výslednicou zmiešania starej mykénskej a maloázijskej tradície.

Apolón mal mnoho prívlastkov, napr. Smintheus – Ničiteľ myší, Lykeios – Odháňач vlkov. Vďaka týmto prívlastkom bol blízky aj každodennému ľudovému kultu. Keď bol na vidieku ochrancom domov, ich brán a priechodov, uctievaný tu bol v podobe kamenného stĺpika.

Apolón prichádzal obvykle na čele Múz a bol ochrancom umeleckých povolání – hudobníkov, rapsódov, básnikov, ale aj veštcov. Jeho základnou funkciou však bolo predovšetkým

prinášanie životodárneho svetla – bol bohom Slnka, slnečného jasú a bieleho dňa všetkého, čo umožňuje život, ale tiež harmóniu a krásu /prívlastok Foibos/.

Okrem toho mal dve špecializované funkcie:

1. Boh veštenia – mal schopnosť /údajne hneď po narodení/ zjavovať Diovu vôľu. Prostredníctvom týchto jeho predpovedí boli v Delfách pýthie a v desiatkach ďalších veštiarní tzv. sibylky.
2. Boh liečenia – v tejto funkcii sa preslávil až pomerne neskoro, za helenizmu. Vraj zázračne liečil; jeho synom bol napokon Asklepios – božský liečiteľ par excellence.

K Apolónovi sa viazala niekoľko kľúčových mýtických príbehov:

- Najznámejší bol o jeho narodení. Jeho matka Létó ušla pred hnevom Héry /nevera s Diom/, ktorá za ňou poslala hada Pythóna. Létó ušla na ostrov Délos /plávajúci/, kde porodila Apolóna a jeho dvojča Artemidu. Hneď mal v ruke luk a zlatú lýru, jeho základné atribúty. Pri pôrode pomáhala aj Eileithya, pričom sa vtedy udialo mnoho zázrakov.
- V nadväznosti na to sa často hovorilo o jeho pomste. Pythóna, ktorého poslala Héra na jeho matku, zastrelil lukom a šípmi [šipy → masová smrť, mor]. Podľa niektorých verzií tak urobil ako malý chlapec s detským lukom, podľa iných ako veľký pomstiteľ. Pythón žil pod vrchom Parnas. Tu ho Apolón našiel i zabil. Miesto premenoval na Delfy. Predtým to vraj bol kraj Pythó. Apolón v Delfách založil svoju svätyňu a veštiareň.
- Pre nás najzaujímavejšou zložkou apolónskych mýtov sú však jeho úniky do krajiny Hyperborejcov. Vždy na zimu odletel do tejto mýtckej krajiny na voze ťahanom labuťami. Vládla tam vraj večná jar. Tam strávil celú jeseň a zimu, na jar sa so svojím záprahom opäť objavil v Delfách. Výrazne to pripomína archaický prototyp zomierajúceho a zmŕtvychvstávajúceho mladého boha. Krajina Hyperborejcov bude najskôr podsvetím.
- Neskoré mýty hovoria o tom, že Árés prišiel do Delf cez more na delfinovi. Apolón sa vraj dokázal premieňať na vlka, v jeho kulte mali pôvodne nejasný význam potkany a ich obetovanie /rozpáraní, páska cez oči/. Inou asociáciou boli včely – mal vraj chrám z vosku a peria, ktorý mu postavili včely. Sám Apolón vraj vynašiel úl a včelárstvo.

- Apolónsky typ – nie Nietzsche, nemal by to byť nakoniec → pomstychtivec: zabil Pythóna /božskú bytosť/ a tiež Niobiných 7 synov z pomsty za urážku matky Létó.

- Najväčšie Apolónove chrámy: Didine, Klaros, Delfy, Argos, Délos.

HERMÉS – syn jednej z Pleiád – Maie a Dia.

Pôvodne pastiersky boh v chudobnej Arkádii. Bol bohom vegetácie a plodnosti. Uctievaný bol pôvodne v podobe falu alebo falického stĺpu /najskôr drevený, neskôr kamenný/. Postupne sa vyvinula aj jeho funkcia sprievodcu po strmých horských cestách. Uctievaný bol ako ochranca pocestných a pútnikov, a to prostredníctvom hromádok kamenia pri cestách – akési primitívne oltáre.

Ďalšou Hermovou funkciou bol patronát nad zlodejmi a lúpežníkmi. Táto funkcia sa odvíjala od rozšíreného mýtu, podľa ktorého po narodení doobeda ušiel z kolísky, napoludnie vynašiel lýru a naučil sa na nej hrať, popoludní ukradol Apolónovi 50 kráv, večer sa vrátil do kolísky, zabalil sa do plienok a nevinne sa tváril. Od tejto jeho šikovnosti a hlavne následných klamstiev, ktorými na druhý deň častoval Apolóna sa odvíja jeho patronát nad podvodníkmi a šikovnými zlodejmi. Apolónovi potom odovzdal lýru /ktorá sa stala atribútom Apolóna/, za čo mu Apolón dal zlatú palicu s 3 listami /čo prinášalo bohatstvo/ a viaceré zázračné schopnosti. Hermés dokázal veľmi rýchlo kráčať, palicou prinášať spánok a omámenie. Stal sa poslom bohov, ktorí ho napokon prijali na Olymp, kde mala túto funkciu už Iris, ale keďže Hermes posolstvá aj vykonával, nielen oznamoval, funkcia bola nakoniec prisúdená jemu. Pripisovalo sa mu množstvo vynálezov bystrosti ľudského ducha: vynašiel oheň alebo kresadlo, pastiersku píšťalu /hneď po lýre, ktorú dal, ako sme spomínali, Apolónovi/, vynašiel čísla, miery a dokonca aj písmo.

Z jeho činov bolo známe zabitie storukého obra Arga /tento na príkaz Héry strážil Diovu milenkú Ió/, sprevádzanie Orfea do podsvetia a ďalšie kúscky.

Bol považovaný taktiež za boha obchodníkov.

Rýchlosť jeho nôh ho predurčila za patróna bežcov a zápasníkov.

Jeho sprievodcovská funkcia sa zosilnila funkciou sprevádzania duší do podsvetia. Bol z neho teda tzv. psychopompos. V neskorom období táto Hermova funkcia dominovala a bol chápaný vyslovene ako podsvetné božstvo.

V genealógii bol pokladaný, cez kráľa zlodejov Autolyka, za pradeda Odysseovho.

Hermés mal miesto predovšetkým v ľudovom kulte. Na mnohých miestach stáli tzv. hermovky = kamenné kvádre s antropomorfnou hlavou a pohlavím. Hermovky nahradili funkciu pôvodných hromád kamenia.

Jeho oficiálny kult - v mesiaci anthestérión /inak zasvätenom Dionýzovi/ sa na 3. deň obetovávali strukoviny pre Herma. Verilo sa, že duše mŕtvych sa na čas v tomto období vracajú na svet.

HÉFAISTOS – patrí do širokého okruhu božstiev kováčstva a božských remeselníkov, ktorí boli uctievaní v celom starovekom svete.

Je veľmi ťažké vystopovať jeho pôvod. Etymologicky jeho meno znamená jednoducho „oheň“ /podobne napr. indický boh Agni/. Niečo nám naznačuje, že bol identický so starým mínojským božským remeselníkom Daidalom – minimálne na jednej vázovej maľbe je Héfaiastos zobrazený s týmto menom.

Doloženým centrom jeho kultu bol však ostrov Lémnos. Išlo zrejme o veľmi archaický kult, pretože obyvatelia Lémnu, Sintiovia, hovorili ešte za klasických čias predgréckym jazykom. V rôznych súvislostiach s ním tiež vystupujú pomocní božskí remeselníci /zrejme pôvodne lokálne božstvá kováčstva/ ako Telchínovia z ostrova Rhodos, Kabeinovia zo Samothráky, Karkinóiovia, ktorí boli Héfaiastovými synmi priamo na Lémne, mínojskí Daktylovia alebo pomerne neskoro aj Kyklopovia.

Príbehy o Héfaiastovi sa v starom Grécku točili okolo niekoľkých motívov:

1. zvrhnutie Héfaiasta Hérου z Olympu, keď zistila, že je chromý,
2. zvrhnutie Héfaiasta z Olympu Diom, keď sa postavil s Hérου proti nemu.

Alternatívne si Héfaiastos zmrzačil nohy po prvom alebo druhom zvrhnutí, prípadne obe zvrhnutia splývajú alebo mal nohy zmrzačené hneď po narodení /ale to protirečí naliehavej potrebe mýtu zhodiť ho z výšky na zem/.

3. Iným známym motívom je nedobrovoľný návrat Héfaiasta na Olymp: Hére sa pomstil tak, že jej urobil taký zlatý trón, z ktorého sa nedokázala oslobodiť. Nikto iný jej nevedel pomôcť len sám kováč Héfaiastos. Po zhodení žil u Sintiov na Lémne. Dionýzos ho tam opil a na oslovi priviezol na Olymp /paródia na triumfálny príchod/.
4. O ženbe s Afroditou alebo Pallas Aténou alebo Charis alebo Charitkou Aglaiou.
5. Rovnako žartovný je motív chytenia Afroditinho milenca Área do kovovej mechanickej siete.

Héfaiastos vyrobil ešte Achillovu výzbroj, Aténin štít 'aigis', Erótove šípy i Diou zlatý palác a paláce ostatných bohov, čo je funkcionálne dobre porovnateľné so staršími kanaánskymi božstvami (Kótar – Chasis).

Héfaiastos dal vraj ľuďom, čiastočne spolu s Aténou, remeslá a umenie. Je civilizátorom a má tak veľmi blízko k Prométheovi.

Za povšimnutie stojí otázka jeho, proti sebe stojacich, chodidiel, ktoré sa nachádzajú od doby bronzovej na vyobrazeniach božstiev rôznych kultúr. Chodidlá Héfaiastovi zjavne

nedovoľovali chôdzu, iba valivý pohyb celého tela dopredu. Pripomína tak ohnivé koleso na nebi, čo azda mohlo v minulosti evokovať Slnko.

Nakoniec po zvrhnutí z Olympu údajne padal na zem celý deň – čo tiež poukazuje na možnú pôvodnú symboliku Slnka. Oheň bol napokon so Slnkom vždy v rôznych formách identický. Transformácia slnečných božstiev na božstvá úžitkového ohňa je napokon známa aj v iných náboženstvách. Dodajme, že Héfaišta uctievali Gréci nielen na Lémne, ale aj v Héfaišteione v Aténach, v Akragante na Sicílii a na mnohých ďalších miestach. V Aténach sa v polovici novembra konali každoročne 'héfaistaie' - slávil sa behom s fakľami.

Na počesť Héfaišta kováči a hrnčiari slávil každoročne aj tzv. chalkeie.

II. 4. Eleuzínske mystériá

Tieto najznámejšie antické mystériá sú dobrým príkladom toho, ako sú navzájom podmienené mýtus a rituál. Mystériá sa točili okolo Déó – „dvojbohyne“, keďže tento pojem vyjadrený v duály (ktorý slovenčina nepozná) reprezentuje skutočne dve bohyne v jedinej a to Démétér a Persefoné, pričom mystériá sa točia okolo príbehu únosu dcéry Démétér a s tým spojenou reprezentáciou smrti a znovuzrodenia.

Stručný priebeh základného mýtu: Persefona trhala na lúke kvety (šafrán) spolu so svojimi družkami. V tom sa objavuje Hádes, ktorý ju unáša do podsvetia. Démétér hľadá všade svoju dcéru, ale nemôže ju nájsť. Prvý náznak prišiel od Hékaté, ktorá hovorí: „Začula som hlas, ale nevidela som nič na vlastné oči“. Východiskom môže byť jedine vševidúce božstvo, ktorým je Hélios. Ten napokon vydáva svedectvo o Hádovej vine. Za vinníka je však považovaný aj Zeus, lebo bez jeho súhlasu by sa únos udiať nemohol. Hádes je tu nazývaný ako „Aidóneus“, t. j. Neviditeľný. Déó pri hľadaní došla až do Eleuzíny, kde sa usadila v paláci vládcu Kelea. Démétér povedala, že je Kréťanka, ktorú z ostrova uniesli piráti /!/. Keleos má štyri dcéry. Aj Démétér na Kréte vraj zanechala štyri sestry. Na Kréte sa vraj Démétér, alias Déó, volala Dós. Bohyňa mala obrovskú postavu. Odmietala miešaný nápoj /kokteil: voda + jačmenná múka + mäta/, tzv. kykeón → neskôr využívaný v mágii, liečiteľstve, hlavne však v mystériách. Nápoj prijala až keď ju z nekonečného smútku vytrhla Baubó. Vyhrnula si sukňu a ukázala jej pohlavie /mýtus má rôzne verzie; v jednej bol pod sukňou chlapec Iakchos a rukou chytal a triasol žene pohlavie/. Zlom nastáva v ďalšej línii: u Kelea Démétér vychovávala ich syna Démofóna. Natierala ho ambróziou a pripekala ho v ohni, aby sa stal nesmrteľným. No jeho matka ju raz v noci prichytila. Pokračovanie deja súvisí s ďalším prepadom Démétrinho zúfalstva, ktoré sa transformuje do odopretia plodnosti pre celú zem. Nasledovali hrozby a prosby bohov i ľudí k Hádovi, aby Persefonu prepustil. Napokon Persefona podľahla ľsti a ochutnala v Hádovej ríši granátové jablko, čím sa jej odchod stal nemožný. Záležitosť bola napokon vyriešená kompromisom: Persefona strávi 2/3 roka u matky Démétér a 1/3 roka u manžela Háda. Ešte spomeňme osobitné postavenie Hékaté: nielenže prvá počula krik Persefony, ale po šťastnom ukončení príbehu sa stala Démétérinou kňažkou.

Reálny rituál v Eleuzíne: Od doby bronzovej bola na tomto mieste rituálne využívaná hlboká jaskyňa v blízkosti mykénskej osady. Mýtické dejiny kladú príchod Démétér do

Eleusíny do roku 1 500 pred Kr., čo približne potvrdzuje aj archeológia. Podľa mýtu dal Démétér postaviť po jej odchode chrám práve miestny vládca Keleos a mystériá sa začali konať na základe želania samotnej bohyně.

Reálny rituál je v Eleusíne zložitejší než čo „zakladá“ mýtus:

- V Eleusíne sa hrali kultové hry, tzv. eleusíniá, podobné ako pýthijské alebo olympijské. Eleusíniá sa hrávali od polovice 8. stor. pred Kr.. Konali sa každý tretí a každý piaty rok. Víťaz hier dostal posvätný jačmeň z rárskeho poľa /Rharion/ - tam vraj vzišlo prvé obilie, ktoré zasiala Démétér.
- Kultová hra 'ballétys'. Vždy na jar sa hádzali kamene do protivníkov. Toto kameňovania a smrť alebo krv, ktoré spôsobilo malo pravdepodobne magickú súvislosť s obnovou plodnosti na jar.

Charakter mystérií:

Zasväcovalo sa do Veľkých mystérií a Malých mystérií. Malé boli predstupňom Veľkých. Malé mystériá sa odohrávali v Agrách, nie v Eleusíne. Agri boli JZ od Atén, patrili jedinej bohyni Matke – neisté, či Démétér alebo Persefoné. Niektoré náznaky dokonca svedčia pre horskú Matku typu Artemis.

Malé mystériá sa konali každý tretí rok v jarnom mesiaci 'anthestrión'.

Z rituálov, ktoré sa konali počas Malých mystérií, sa toho nezachovalo veľa:

- tzv. baptismos = očistenie /lustrácia/ vodou,
- nosenie nádob typu kernos /kernofóriá/,
- potriasanie tzv. Diovhó rúna, ktorým sa privolával dážď.

Veľké mystériá

- V ľudovom gréckom povedomí boli spájaná najčastejšie s obeťou prasiatok – gr. choiros = prasiatko, ale súčasne i ľudový vulgarizmus, ktorým sa označoval ženský pohlavný orgán. Tieto narážky /spomeňme zlom v Déméterinom správaní po obscénostiach u Kelea/ nemusia byť náhodné a dvojznačnosť tu mohla mať svoj význam. Tým skôr, že v narážke na mystériá sa hovorilo o 'choirús mystikas' /"ukrytých prasiatkach"/, čím sa narážalo na skryté dievčatá, eventuálne na ich ukryté pohlavia.
- Pri mystériách, aj v kulte, boli Persefoné a Démétér nazývané jedným termínom v duáli 'Theó' /Dve bohyně/. Neskôr sa ku nim pridáva i Hádes /za Peisistrata mu vystavali temenos v hĺbke jaskyne, tzv. Plútónion; predstavovalo asi vstup do Hádu/. Božský pár /triádu?/ nazývali 'Theos kai Thea' /Boh a Bohyňa/.

- Veľké mystériá boli prístupné každému obyvateľovi Attiky, aj otrokom. Jedinou podmienkou bola znalosť gréčtiny.
- Osobitný význam mala hlavná cesta, ktorá pôvodne viedla z Eleusíny do Megary, neskôr sa stala dominantnou cestou medzi Eleusínou a Aténami, tzv. svätá cesta. Východ, smerom k Aténam, sa prestaval za Peisistrata. Južná brána viedla k moru. Popri hlavnej svätej ceste, najskôr do Megary, a potom k Aténam, sa dávali Aténčania radi pochovávať. Popri tejto pútnej ceste boli tisíce hrobov – prakticky každá významná osobnosť spočinula tam alebo pod posvätným figovníkom, ktorý však tiež stál pri svätej ceste procesií.
- Hierarchia kňazov pri mystériách:
 - 1) Hierofantés – „zjavovateľ svätosti“; pochádzal z rodu Eumolpovcov a úrad plnil doživotne. Pri uvedení do úradu strácal až do smrti občianske meno, ktoré ani potom nesmel vysloviť. Mohol sa oženiť – úrad bol dedičný. Avšak v období obradov musel dodržiavať celibát a rituálnu čistotu. Mal právo súdiť rituálne prehrešky /najčastejším ortieľom bývala smrť/. V čase sviatkov vyhlasoval po celom Grécku svätý mier. Mal nárok na pritaneiskú stravu. Navonok reprezentoval mystériá – mal obrovský rešpekt. V obradoch uvádzal adeptov medzi mystov, zasvätených. V slávnostnom odevu zostupoval do tzv. anaktora = najsvätejšej časti svätyne a vyniesol odtiaľ 'ta hiera' = sväté predmety. V poklasickom období mal hierofant dve ženské pomocníčky, či zástupkyne, tzv. hierofantides, ktoré zosobňovali najvyššie kňazky oboch bohýň /Dvojbohyne/. Zvlášť Déméterina kňazka mala silné postavenie a tradične pochádzala z rodu Filleovcov.
 - 2) Dadúchos – nosič pochodne.
 - 3) Hierokéryx – obetník.
 - 4) Ho epi bómoi hierous – kňaz pri oltári.

Všetci títo 4 kňazi mali nárok na pritaneiskú stravu.
- Zasväcovanie bolo prísne individuálne, nikdy nie skupinové. Každý adept mal svojho 'mystagóga' - mystagógos ho počas celých obradov sprevádzal, zasväcoval a pripravoval. Obrad sa nazýval 'orgia' /nie orgie/ a prebiehal v 'telestériu'. Obrad sa nazýval aj 'thesmofória', t. j. nosenie posvätných predmetov.
- Štruktúra Veľkých mystérií:
 - konali sa začiatkom októbra, počnúc 14. boédromiónom, každý piaty rok
 - už 13. sa 'ta hiera' preniesli do Atén

- sprievod do Atén, zastávka pri figovníku
- 1. deň: príhovor 'archón – basilea' /nech odíde, kto nemá čisté ruky a nerozumie grécky/
- 2. deň: 'Halade mystai!' /Do mora!/ - očista v mori s mystagógom, spolu s prasiatkom
- 3. deň: 'Hiereia deuro!' /Sem s obet'ami!/ - obetovanie asi aj prasiatok
- 4. deň: 'Asklépieia' - asklépiovský sviatok
- 5. deň: 'Pompé' - sprievod do Eleusíny /tiež Iakchos, podľa pokriku/. Mystovia držali myrtové ratolesti. Išlo sa peši. Ozbrojené stráže sa nazývali 'efébovia'. Mystovia mali na pravej ruke a na ľavej nohe červenú stužku /apotropajná funkcia/. Pri prekročení riečky Kéfis sa konali tzv. gefyrismoí = mostové bezuzdnosti. Na moste ich zahalené postavy urážali /poníženie, aby takým niktošom neublížili ani zlé bytosti/ - apotropajná funkcia. Potom nasledoval príchod do posvätného areálu. Celú noc sa konala slávnosť 'pannychis'.
- 6. deň: bol to pôstny deň. Nesmeli kohúta /patril Persefone/, vajce, granátové jablko, atď. Pili však kykeón. Večer toho dňa došli k „ciel'u“ /telos/ - nadišla „noc zasvätenia“ /teleté/. Mystovia priniesli obet', tzv. pelanos = pečivo z jačmeňa a pšenice /z Rharskej vrchoviny/. Dostali nové iniciačné šaty. Potom mystovia a mystagógovia vošli do temena, uzavretej časti areálu.
- Čo sa dialo ďalej - ???
- Hlavný obrad pozostával z 3 častí:
 1. dróniena – predvádzalo sa a ukazovalo /hrali aj sami? mystagógovia? iní?/ Démétrin príbeh s Persefoné? Telstérium malo priestor len pre 3 000 osôb, takže asi aj v priľahlých priestoroch. Hieros gamos? Brimos = sväté dieťa z hierogamie. „Brimó Brimon“ /Pani zrodila svätého chlapca/. Predstavoval Brima obilný klas?
 2. legomena – magická moc slova /gréčtina!/
3. deiknymena – to, čo sa ukazuje; tajomné predmety 'ta hiera'. Hierofantés ich vyniesol z anakteru /časť/.
- Tieto 3 časti hlavného obradu obsahovali dve zložky: 1. myésis /zasvätenie a poučenie/ a 2. teleté /naplnenie a zasvätenie/. Zasvätenie končilo 'synthémou':

„Postil som sa, napil som sa, zdvihol som to z truhlice, a keď som urobil, čo som mal, uložil som to do košíka a z košíka do truhlice“.

- Tretia zložka mystérií bola určená len najvyššie zasväteným. Nazývala sa 3. epopteia /uzrenie/. Zúčastňovali sa jej 'epoptai', „hl'adiaci“ = kňazi a kňazky.

Prebiehalo to v noci. Čo???

- 7. deň: príprava na nočné zasväcovacie obrady

- 8. deň: po obradoch slávnostná nálada a tzv. plémochoai = ďakovné obete a obete pre mŕtvych. Dve hlinené nádoby zvláštneho tvaru /'plémé', nevieme, ako vyzerali/ sa naplnili čerstvou vodou z príboja. 1 – západ, 2 – východ. Predniesli sa tajné zarietania a obetník ich prevrhol, voda sa vyvalila. Podľa toho sa 8. deň nazýval 'plémochoai' = deň nádob s príbojom.

- 9. deň: 23. boédromiónu, konal sa návrat domov /neorganizovane/

- 10. deň: vyhodnotenie; na to zasadala aténska rada 500 občanov, ktorá zhodnotila sviatky + narušenie sakrálnych predpisov

- zasvätiť sa dali: Cicero, Antónius /ten s Kleopatrou/, Oktaviánus Augustus, Hadrián, Markus Aurélius a ďalší

- koniec mystérií: proroctvo o konci rodu Eumolpovcov a prísaha inému bohu.

A skutočne: roku 395 po Kr. Mithrov kňaz = posledný hierofant.

ČASŤ III.

NÁBOŽENSTVO STAROVEKÝCH ETRUSKOV

III. 1. Kultúrno – historický úvod

Etruskovia patria medzi najvyspelejšie civilizácie antického staroveku a v mnohých odvetviach /predovšetkým umeleckého a hlavne náboženského života/ dosiahli najvyššiu a súdobými národmi neprekonanú úroveň. No zároveň sú jedným z najtajomnejších najzáhadnejších národov staroveku, pretože nepoznáme ich jazyk.

Ich písmo síce prečítame – pôvod etruskej abecedy sa dnes najčastejšie hľadá v abecede chalkidských Grékov, ktorí sa v polovici 8. stor. pred Kr. usadili na ostrove Ischia a na protihl'ahlom Kýmé a stali sa najbližšími susedmi Etruskov. Ale z ich jazyka poznáme len niekoľko slov → čiže ho nepoznáme. Napriek tomu, že vieme o odvodení etruskej abecedy z gréckej, že máme zachovaných niekoľko etruských abecedárov a viac než 10 000 nápisov, lingvistický výskum etruštiny sa obmedzuje len na konštatovanie, že etruština nie je indoeurópsky jazyk a nemožno ju ani zaradiť s určitosťou do niektorej známej jazykovej skupiny. Jediným komunikačným prostriedkom s etruskou civilizáciou, ktorého výpovedná hodnota sa častokrát rovná umelecko – historickej, preto zostáva archeologický materiál a materiálna kultúra Etruskov vôbec.

Etruskovia kládli zvýšený dôraz na náboženstvo a posmrtný život, čo dokladajú aj funerálne predmety a sepulchrálne umenie a o ich religiozite svedčia aj neskorší autori ako Titus Livius /V, 1, 6/, ktorý charakterizoval Etruskov slovami: „Gens ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excel..uret arte colendi eas“, čiže „Národ, ktorý bol oddaný náboženstvu o to viac, než ostatné národy, že vynikal umením náboženstvo pestovať“. Ešte v 4. stor. pred Kr. Arnobius nazýva Etruriu „genetrix et mater superstitionun“ – rodičku a matku povier. Sú to jedny z mála zachovaných zmienok antických autorov o vzťahu Etruskov k náboženstvu. O Etruskoch písal už Hesiodos, ktorý okolo roku 700 pred Kr. hovoril o veľmi známych Tyrsenoi, na rozdiel od Thukidida /2. pol. 5. stor. pred Kr./, ktorý ich ráta medzi barbarov. Cisár Claudius /41 – 45/ napísal dejiny Etruskov v 20 knihách, ktoré sa však nezachovali.

Na jednej strane máme množstvo mlčiaceho epigrafického a množstvo veľavravného archeologického materiálu, na druhej strane nijaký staroveký historik neopísal náboženstvo, kultúru a dejiny Etruskov tak, ako to bolo v prípade Thrákov, Keltov alebo Germánov. Ba čo

viac, latinskí autori nám poskytujú základné informácie o niektorých aspektoch etruského náboženstva až od 1. stor. pred Kr., keď už pôvodné dedičstvo prešlo helenistickými vplyvmi.

Ale vráťme sa k pôvodu, časovej a geografickej charakteristike; odkiaľ pochádza a kde sa usadil tento „primus inter pares“ /prvý medzi rovnými/ v náboženstve antiky.

Okolo roku 1 800 pred Kr. prišiel na Apeninský poloostrov zo severu ľud s kultúrou doby bronzovej, vystriedaný ku koncu 2. tisícročia pred Kr. obyvateľstvom s poľnohospodárskou kultúrou ranej doby železnej.

Vytvorili v prehistorickej Itálii villanovskú kultúru 9. – 8. stor. pred Kr., nazvanú podľa svojho centra pri Villa Nova, dnešnej talianskej osady blízko Bologne.

Etruskovia prišli do starovekej Itálie pravdepodobne v prvej tretine 1. tisícročia pred Kr. a to najneskôr v 8. stor. pred Kr. V 8. stor. pred Kr. sa objavujú na Apeninskom poloostrove prvé mestá. Jednak sú to grécke mestá, ktoré tu ako kolónie na juhotalianskom pobreží a na Sicílii zakladali grécke materské mestské štáty v období Veľkej gréckej kolonizácie v 8. – 6. stor. pred Kr. Vytvárajú dôležité prístavy a hospodárske strediská. Táto oblasť – Magna Graecia – sa stane významným obchodným partnerom a „kultúrnym kolonizátorom“ Etrúrie, sprostredkujúca vplyv gréckej kultúry na Etruskov. Samotní Etruskovia nadväzujú na tradície kultúry villanovskej, ale privádzajú ju na nový stupeň. V ranom období došlo k symbióze medzi dobyvateľmi /Etruskami/, ktorí prišli pravdepodobne spoza mora a domorodým obyvateľstvom, usadeným medzi Pádom a Tiberom, t. j. v kraji, ktorý v 6. stor. pred Kr. tvoril Etrúriu. Symbolicky pôsobí nález z juhoetruskej Tarquinie z 8. stor. pred Kr. – hlinená urna villanovského typu, prikrýta bronzovou prilbou – tvorí podľa vzhľadu organický celok.

Názvy Etruskov: Rimania nazývali Etruskov 'Tusci' alebo 'Etrusci', Gréci ich volali 'Tyrrhenoi' – 'Tyrsenoi' – 'Tyrrhenoi', Umbrovia 'Turskus', no sami sa nazývali 'Rasna' alebo 'Rasenna'. Krajinu sa volala 'Tuscia' /Toskánsko/, more Tyrhénske, ..

Otázka etnogenézy a migrácie z pravlasti Etruskov do Itálie bola nejasná a rôzne interpretovaná už v staroveku a v staroveku sa tiež vyprofilovali tri základné hypotézy o pôvode Etruskov:

1. Prvú uvádza vo svojich 'Dejinách' z 5. stor. pred Kr. Herodotos a je založená na maloázijskom pôvode Etruskov; ich pravlasť kladie do Lýdie. Keď bol kráľom Lýdie Atys, syn Maneov, v celej krajine bol nedostatok obilia, a teda i hlad. Etruskovia zaháňali hlad hrami, ktoré vynašli: kocky, loptu a iné hry. Celý jeden deň sa hrali a na druhý deň jedli. Trvalo to 18 rokov, a keď sa situácia stále zhoršovala, kráľ rozdelil všetkých Lýdov na 2 časti a losom určil, ktorá zostane a ktorá opustí krajinu. Na čele tých, ktorý ostali, bol Atys; tých, čo putovali viedol jeho syn Tyr(r)hénos. /Tak sa

volal i syn alebo vnuk Hérakla/. Eponym Tyrhénov bol 'Tyrhénos' a ten dal názov celému národu. Prišli do Smyrny, tam sa nalodili a vyplávali na Západ – k západnému pobrežiu stredného Talianska, kde dorazili tesne pred Trójskou vojnou v 13. stor. pred Kr. Usadili sa v krajine, ktorú Herodotos nazýva Ombriké – Umbria, pretože ju obývali Ombrikovia – Umbrovia. Podľa Velleia Paterkula /za vlády Tibéria/ panovali v Lýdii 2 bratia Lydus a Tyrhenus a tí losovali. Tyrhenus odišiel.

2. Jediným antickým historiografom, ktorý kriticky vystúpil proti Herodotovmu rozprávaniu, bol Dionýsios z Halikarnassu z konca 1. stor. pred Kr. Vo svojich 'Rímskych starožitnostiach' tvrdí, že Etruskovia nemajú s Lýdmi spoločnú reč, spoločných bohov, spoločné zákony, zvyky a tradície. „Preto sa mi zdá“, hovorí Dionýsios, „že sú k pravde bližšie tí, ktorí ich pokladajú za domáce obyvateľstvo a nie za prisťahovalcov.“ Považuje teda Etruskov za autochtónne obyvateľstvo Apeninského poloostrova.
3. Historicko – mytologickú správu o pôvode Etruskov nachádzame v diele Tita Lívia, ktorý hovorí: „Aj alpské kmene sú nepochybne etruského pôvodu, hlavne Raetovia, ktorí však pôsobením samotnej prírody zdivočeli do tej miery, že si zo starších spôsobov neudržali nič okrem jazyka a ani ten si nezachovali bez kazov.“ Raetia bola zaalpská krajina a tretia hypotéza hovorí, že Etruskovia boli zaalpského pôvodu a prišli zo severu po súši a Raetia bola dočasnou zastávkou na ceste cez Alpy. Tento výklad je novovekým, nie čisto autentický /z Lívia len vychádza/. Opiera sa o etymologickú komparáciu mien 'Raetia' a 'Ras(en)na'. V archeológii túto hypotézu podporujú analógie medzi villanovskou kultúrou a zaalpskými populnicovými poliami. Vyvrátil ju už Plinius starší, od ktorého sa dozvedáme, že Raetovia sú považovaní za Etruskov, ktorých vytlačil v 4. stor. pred Kr. z Pádskej nížiny tlak Galov. Etruskoidné nápisy z tejto oblasti sú však z pomerne neskorého obdobia, z 2. stor. pred Kr.

Tézu o autochtónnosti Etruskov prijímajú najmä talianski vedci, „zaalpskú“ tézu nemeckí, no dominujúcou a najviac prijímanou hypotézou je v súčasnosti tá o anatolskom /lýdskom/ pôvode Etruskov /svedčí o tom aj niekoľko nápisov z ostrova Lémnos: stéla – grécka abeceda, ale negrécky jazyk/. Kultúrne formy rozvinuté v Etrúrii však nie sú odrazom maloázijských reálií.

V každom prípade sa však usadili a obývali západnú časť stredného Talianska – Etrúriu /Tuscanu/, dnešné Toskánsko.

Prirodzenými hranicami bola na východe a juhu rieka Tiberis, na západe Tyrhénske more /'Tuscum' alebo 'Tyrrhenum mare'/, na severe rieka Arnus a Apeniny až k ligurským Alpám. Etruskovia susedili na severe s Liguriou /Ligurovia/, ostatné územie obývali Italikovia: za Apeninami bola Umbria /Umbrovia/, pod Tiberom Latium /Latini/ a medzi nimi žili Sabini. Na východ od Latinov boli Samniti a pod Latiom bola Campánia /Campánci/. Okrem nich žili ešte na východe Picenovia a nižšie Japygovia.

Civilizácia Etruskov bola na vyššom stupni, než akým dosahovali všetky okolité národy starovekej Itálie. Mali veľké loďstvo, obchodovali, používali železo a iné kovy a stavali opevnené mestá. Jednotlivé etruské mestá tvorili samostatné celky – akési mestské štáty /polis/, ktoré boli na sebe viac-menej nezávislé. V Etrúrii nikdy nevznikol jednotný štátny útvar, len 12 etruských miest sa spojilo vo voľnú federáciu, ktorá mala náboženský základ a tvorila federáciu miest = základnú politickú organizáciu. Nevieme presne, ktoré mestá k nej patrili. Zrejme: Veii /Vei/, Caere /Cisra/, Tarquinii /Tarchna/, Vulci /Velcha/, Rusellae, Vetulonia /Vatluna/, Volaterrae /Velathri/, Arretium, Cortona /Curtun/, Perugia /Phersna/, Volsirnia /Velzna/ a Clusium /Clevsin/. Vytváranie podobných federácií nebolo v staroveku ničím neobvyklým a máme ich doložené aj z iných oblastí, napr. z Grécka. Obyvateľstvo týchto miest bolo etruské len z časti, zvyšok tvorili Umbrijci, Veneti, Ligurovia a iné italické kmene. Uvedené etruské mestá spájal kult bohyně Voltumny. Etruské mestá ovládali aristokratické rodiny. Ich členovia sa nazývali 'lukumoni'. Na čele mesta stál kráľ. Neskôr vznikali mestské republiky aristokratického charakteru, na ktorý čele stálo kolégium úradníkov – nazývali sa 'zilath'. O ich činnosti však nevieme podať presnejší a spoľahlivý výklad.

Koncom 7. stor. pred Kr. vzrastajú a zosilnievajú etruské mestá a začínajú expandovať na talianskej pôde. Kolonizujú a zakladajú mestá na severe aj na juhu od Etrúrie. Kolonizujú Kampániu, expandujú až k Salerskému zálivu, ich vplyvy nachádzame tiež v Latii.

V 6. stor. pred Kr. kolonizujú Pádsku nížinu, ich obchodné styky siahajú až za Alpy. Etrúria sa v tomto storočí nachádza na vrchole hospodárskej moci a kultúrneho rozkvetu. Založili kampánske mestá Capua, Nola a iné. Obsadili Korziku. Načas si podmanili veľkú časť Itálie. Cato sa o tom zmieňuje slovami: „In Tuscorum iure pene omnis Italia Fuerat“ /Skoro celá Itália stála pod panstvom Etruskov/. Etruská kráľovská dynastia panovala v Ríme od konca 7. do konca 6. stor. pred Kr. V rokoch 510 – 500 pred Kr. zachytávame činnosť sochárskej dielne jediného známeho etruského sochára – Vulcu z Veii.

V rokoch 474 pred Kr. došlo k námornej bitke pri Kýmé, v ktorej Gréci zo Syrakúz porazili Etruskov, čo bolo počiatkom hospodárskeho úpadku Etruskov /a teda aj kultúrneho/. Nasledovalo dlhé obdobie bojov s Grékmi a hlavne s Rimanmi, v ktorom Etruskovia idú od porážky k porážke, a Rím postupne obsadzuje jedno mesto za druhým. Politické boje vrcholia v roku 265 pred Kr., kedy Etrúria stráca politickú autonómiu. V roku 89 pred Kr. dostali Etruskovia rímske občianske práva a v roku 27 pred Kr. sa Etrúria stala 7. oblasťou rímskej Itálie.

III. 2. Pôvod a základy náboženstva

Z dôvodov neznalosti etruského jazyka a absencii prameňov o etruskom náboženstve od antických autorov vyplýva, že etruskú mytológiu a teológiu nepoznáme.

Z malej časti sa dá rekonštruovať z naratívnych scén predovšetkým na funerálnych freskách a na zrkadlách. Vedľa zobrazených bohov sú často vyryté aj ich mená /mnoho bohov poznáme len podľa mien/. Ale etruskí bohovia, ktorí podliehali silným gréckym a tiež pôvodným italickým vplyvom, ako aj orientálnym vplyvom, nie sú tým, čo preslávilo Etruskov. Tým bolo náboženské učenie, Rimanmi nazývané 'disciplina etrusca', ktorého podstatnú časť tvorila mantika – umenie veštiť, hlavne zo zvieracích útrob //haruspici(a)na'/, vykladať význam bleskov zosielaných bohmi a veštenie budúcnosti z letu vtákov – toto veštické umenie nemalo vo svojej rozvinutosti na Západe paralelu. Preslávenými sa stali predovšetkým kňazi – veštcí, ktorí sa týmto orákulám venovali.

Etruské náboženstvo bolo, na rozdiel od gréckeho a rímskeho, náboženstvom zjaveným. Grécky a rímsky polyteizmus nepripúšťali. Mytologický motív zjavenia „svätej knihy“ nadprirodzenou bytosťou je pritom bežne doložený na Východe: od Egypta a Mezopotámie až po stredovekú Indiu a Tibet. Etruskom ich učenie, Rimanmi nazývané 'disciplina etrusca', dali bohovia prostredníctvom profétu – proroka nazývaného Tages. Podľa tohto mýtu, ktorý sa zachoval u Cicera: „... oral raz obyčajný orač z Tarquínie svoje pole, keď z hlbšie vyoranéj brázdy vyskočil škriatok Tages – tenká malá bytosť postavou a tvárou dieťaťa, ale so šedivými vlasmi a múdrosťou starca – a začal k nemu hovoriť. Keď orač od úžasu začal kričať, zbehli sa všetci ľudia z Etrúrie, a potom ten, ktorého meno bolo Tages, syn Génia a vnuk Jupitera /etruského Tinia/, stotožňovaný s podzemným Hermom, nadiktoval kráľom 12 miest /dodecapolis/, lukumonom, pravidlá na interpretovanie všetkých znamení, ktoré sa potom učili všetky nasledujúce generácie Etruskov.“ Preto sa niekedy tieto knihy nazývali medzi Rimanmi aj 'Libri tagetici' /preložené do latinčiny v básnickej forme/. Po vykonaní svojho poslania prorok zmizol alebo zomrel.

Epifánia Taga je v podobe 'puer alternos'. Mýtus o Tagovi patrí k egejsko – anatólskej vrstve. Pravdepodobne je meno „Tages“ latinizovanou formou etruského alebo pelasgického slova, ale v Thesálii, kedysi osídlenej Pelasgami, „Tages“ bol titul najvyššieho vládcu. Čo je menej pravdepodobnejšie – môže byť aj odvodené od gréckeho slova pre „zem“. Toto meno môže

byť tiež odvodené od názvu boha podzemného sveta Dagona, ktorého uctievali Filištínci, pokladaní za pelasgických presídlencov.

Podľa inej tradície prvotné zjavenie, alebo čiastočný podiel na zjavení, mala nymfa, latinsky nazývaná 'Begoia' alebo 'Begoë' alebo 'Vegoia'/'Vegoë', etrusky 'Vecui'. Naučila Etruskov komplikovanému výkladu bleskov. Toto zjavenie, zapísané v 'Libri Vegonici' obsahovalo okrem výkladu a privolania bleskov /fulguratura/ niekoľko rituálnych zákonov, ďalej rozhodnutia Jupitera a Justície a pravidlá a princípy merania a spôsob fixácie hraníc polí a miest.

Nymfa Vecui zjavila túto náuku Arrunsovi Velthumvovi: „Vedz, že more bolo oddelené od pevniny. Potom, čo si Jupiter uzmyslel vytvoriť krajinu Etrúriu pre seba samého, dal príkaz, že jej územie má byť vymerané a polia ohraničené...“

Afinitný mýtus je aj o veštcovi s menom Tarchies, ktorým vraj mantike naučil Tarchona, mýtického zakladateľa Tarquinie, ktorej názov je totožný s etruskou dynastiou Tarquiniovcov, vládnucou v kráľovskom Ríme. Niektorí autori pokladali Tarchona za brata Tyrhena alebo za syna, ktorého otcom bol Héraklés. Iní za zakladateľa Mantuy a Pisy. Meno Tarchon patrí do Anatólie 2. tisícročia pred Kr.. Tam je v mytológii Tarchun – boh búrky a hlavný boh panteónu, v luvijskej mytológii nazývaný Tarchunt.

Kňazi – veštcí sa podľa použitého média, z ktorého predpovedali budúcnosť, želania a vôľu bohov, delia do 3 kategórií:

1. *haruspex* /resp. *haruspecis*/ - veštec, veštiaci z vnútorností /hlavne z pečene/ obetovaných zvierat; jeho náuka /ich/ sa nazývala 'haruspici(a)na'
2. *fulgurator* /resp. *fulguratoris*/ - veštec, vykladajúci znamenia bohov z bleskov; jeho náuka sa nazývala 'fulguratura'
3. *augur* – veštec, predpovedajúci budúcnosť a zmýšľanie bohov z letu vtákov; náuka sa nazývala 'auspicia' /resp. 'auspicium'/

'Disciplina Etrusca', profetické rozprávanie je zapísané do svätých kníh, deliacich sa tiež na 3 skupiny:

1. *Libri Haruspicini* – obsahovali náuka o vešteckom umení veštiť z vnútorností obetovaných zvierat /hlavne z pečene, najmä oviec – je to tzv. hepatoskopia/
2. *Libri Fulgurales* – obsahovali pokyny, ktoré bohovia dávali prostredníctvom bleskov, rozoberali pôvod, význam a hodnotu bleskov. Seneca vyzdvihoval originalitu tohto druhu veštenia, ktorý nemal nikde inde paralelu u súdobých národov, čo sa dá

hypoteticky vysvetliť častým výskytom silných búrok /blýskaním/ v regióne tak vulkanickom, ako je Toskánsko.

3. *Libri Rituales* – boli najdôležitejšie zo všetkých svätých kníh Etruskov. Zahŕňali do svojho obsahu pravidlá súkromného, ale aj spoločenského života – kultové predpisy o zakladaní miest, obelísk a chrámov. Patria sem aj eschatologické predstavy Etruskov – *Libri Acher(u)ntici*. O pevných termínoch ľudského života a národa, o rozdelení času, o dĺžke ľudského veku a veku národa pojednávali *Libri Fatales*. *Libri Ostentarii* – vysvetľovali zázraky a znamenia, boli návodom, akými opatreniami odvrátiť zlo a nakloniť si bohov na svoju stranu.

Nič z etruskej sakrálnej literatúry sa nám nezachovalo, máme len správy rímskych autorov – Cicero, Seneca, Plínius Starší a autorov z konca republiky a začiatku cisárstva.

III. 3. Etruský panteón

Etruské náboženstvo je v mnohom svojrázne, zároveň bolo pod silným vplyvom gréckeho náboženstva a gréckej mytológie. Nachádzame v ňom aj vplyvy rímskeho a orientálneho náboženstva a mytológie. Ich výslednicou sú často synkretické podoby etruských božstiev.

Etruské náboženstvo bolo polyteistické a predstava božstva bola podľa gréckeho vzoru antropomorfná. Etruský panteón je problematické rekonštruovať, lebo mnoho bohov poznáme len podľa mien.

/Boh sa po etrusky povie 'ais', v pluráli 'aiser' alebo 'eiser'./

Najvyšším bohom v hierarchii etruského panteónu je TIN – TINIA /gr. Zeus, rím. Jupiter/. Bol hromovládny bohom neba, preto je niekedy nazývaný Uranom. Stotožnenie Tina s Jupiterom prebehlo koncom 6. stor. pred Kr. Jeho meno sa objavuje 4x na modeli pečene z Piacenzy. Bol bohom bleskov. 9 bohov vládne právom spúšťať na Zem blesky, ale len Tin sám vládne 3 rozdielnymi druhmi bleskov /pričom fulguratori poznajú celkom 11 druhov bleskov/. Jedným bleskom mohol Tin sám zo svojej vôle upozorniť a varovať ľudí. Druhým ohlasoval väčšie nebezpečenstvo – zosielal ho po porade s 12 inými bohmi /Di Consentes = 6 bohýň a 6 bohov; nebolo to 12 olympských bohov/. Najstrašnejší bol tretí, ktorým trestal smrteľníkov na radu iných zvláštnych a záhadných božstiev /Di Involuti/. Di Consentes a Di Involuti sú pre nás tak záhadné, ako boli už pre Rimanov. Zobrazovaný býva ako grécky Zeus – bradatý, starší, ale aj ako mladík 'Aplu' a len nápis s menom Tin určuje, o koho ide. Túto rozkolísanosť v predstavách o bohoch, tak netypickú pre Grékov a Rimanov, a tak bežnú u Etruskov, nedokážeme uspokojivo objasniť. Pôvodne stál na čele panteónu Tin sám ako jediné všemocné božstvo, neskôr dvojica bohov TIN a TURAN a ešte neskôr triáda, známa z kapitolského chrámu z konca 6. stor. pred Kr., TIN – UNI – MENRVA.

TURAN /Afrodité, Venuša/ - bohyňa lásky, u Etruskov vládkyňa nad všetkým živým! Jej atribútmi boli: holub, labuť /ako u Afrodity/, často ako pani, vládkyňa, v rukách má vetvičku alebo kvet. Je zobrazovaná aj so 4 krídlami.

Etymológia „Turan“ sa hľadá v slove „tur“, čo znamená „dávať“ → dávajúca všetko blaho, dobro. Ale tiež od slova „tyrannos“ = vládca → vládkyňa prírody.

V ikonografii Turan sa zachoval aj jej starý charakter vládkyne zvierat. Jej meno sa nenachádza v najstarších etruských nápisochoch – až zo 4. – 3. stor. pred Kr.

UNI /Juno, Hérá/ - na bronzovom reliéfe ako jediná z bohov a bohýň sedí na tróne a nie na kurulskom kresle ako Tin a ostatní bohovia. V etruskej mytológii je bohyňou – ochrankyňou kráľovskej moci. Uctievali ju v mnohých mestách: Pyrgy, Cortona, Volterra, Capua, Veie, Perusia, Placencia.

Ako Juno Regina bola uctievaná vo Vejách – ako veľká bohyňa z Veji. Hoci vzťahy Etruskov s Kartágincami boli ešte užšie ako s Grékmi, len v jednom prípade sa dá hovoriť o stotožnení etruského božstva s foinickým – a to práve stotožnenie Uni s Astarté v Pyrgách a v Caere na prelome 6. a 5. stor. a v 5. stor. pred Kr. v miestnych chrámoch.

MENRVA – MENERVA – MERA /Minerva, Athéna/ - už od vzniku etruských miest bola stotožnená s gréckou Aténou. V antike bola považovaná niektorými autormi /napr. Varro/ za sabínsku bohyňu. Meno má zrejme odvodené od latin. memoria = pamäť /Arnobius/.

V etruskej mytológii bohyňa materstva, ochrankyňa rodičiek – matiek. Ide o staršie božstvo materstva z egejsko – anatólskej proveniencie. Neskôr bola patrónkou remesla a remeselníkov, ľudí práce a umenia – ako Aténa. Bola ochrankyňou etruských miest a vo Vejách mala podobné postavenie ako Uni.

Časté zobrazenia – hlavne na zrkadlách: zobrazovala sa v plnej zbroji s kopijou v ruke. Mala totožné atribúty s Aténou. Najčastejšie sa zobrazovala v 3 ikonografických schémach:

1. Menrva s dieťaťom – malý vzrast, plešatá stará hlava → možno Tages
2. Menrva a Hercle – ako milenecký pár /kým u Grékov bola Aténa Heraklova božská ochrankyňa/
3. Menrva, Hercle a dieťa

Nie je vylúčené, že na modeli pečene z Piacenzy je zapísaná pod menom TUE.

APLU – APULU – APLUN /Apolón, Apollo/ - zodpovedá chetitskému božstvu Apulunus; v druhej polovici 2. tisícročia pred Kr. sa tento boh vyskytoval v celom egejsko – anatólskom regióne. Odtiaľ jeho kult preniesli do Itálie Mykénčania alebo Tyrheno – Pelasgovia /Etruskovia/. V etruskej mytológii zodpovedá gréckemu Apollónovi. S jeho

menom sa stretávame na etruských pamiatkach 5. – 4. stor. pred Kr. Zobrazuje sa spolu s Menrvou a Herclom. Vytvára dvojicu s Artitimi, v gréckej mytológii svojou sestrou.

ARITIMI – ARTUMES /Artemis, Diana/ - v Grécku známa tiež už v 2. tisícročí. Jej meno vo forme A–TI–MI–TO sa vyskytuje na tabuľkách z mykénskeho Pylu.

K Mykénčanom jej kult prišiel z Anatólie, známy bol v Lýdii, no ešte skôr u Chetitov. Známa je anatólska forma mena 'Artuwi'. Etruskovia neprebrali kult Artumes od Grékov, ale prinieslo ho z Malej Ázie.

TURMS – TURNIS /Hermes, Merkúr/ - Turms je, zvlášť u Etruskov, božstvo spojené so záhrobným svetom. Je sprievodcom duší mŕtvych do Hádu. Uctievaný bol hlavne v Arretiu.

MARIS /Mars, Áres/ - boh vojny. Okrem neho sa vyskytujú vo výjavoch na zrkadlách ešte 3 iní ozbrojení bohovia: LARAN, CERSLAN a LETHAN, o ktorých sa oprávnene predpokladá, že boli tiež bohmi vojny. Problémovým však je veľký počet bohov vojny v etruskom panteóne – je to jedna z nejasností a sporov o kompetencie a význam jednotlivých bohov.

NETHUNS /Neptunus, Poseidón/ - mocný boh mora. Bol najväčším bohom Vetulónie. Zobrazovaný bol tiež s trojzubcom.

FUFLUNS – PUPLUNA – FUFLUNA /grécky Dionysos/ - boh vína, personifikácia veselí a plného života. Mal zvláštne postavenie v Populonii /etrusky Pupilunii alebo Fuflunii/. Ako boh ovocia a viniča, rastlinstva a úrodnosti, personifikácia životnej sily, bol skoro identifikovaný s Bacchom z Magna Graecia, ktorý prišiel na sever do Etrúrie so svojimi mystériami.

SETHLANS – boh ohňa, uctievaný v Perusii /Perugia/.

VELCHANS – tiež bol bohom ohňa ako Vulcanus, či Héfaistos. Tiež vlastnil blesk. Populonia razila mince s obrazom tohto patróna kováčov. Tu je vidieť pre Etrúriu tak typické územné rozdelenie božstiev – každé mesto a oblasť mala svoje božstvo, ktorého kult intenzívnejšie pestovali. Prejavuje sa v tom istá uzavretosť jednotlivých miest – preto sa

u Etruskov nikdy nestretávame s jednotným panteónom, platným pre celé územie, ako to bolo v rímskej Itálii.

HERCLE /Héraklés, Hercules/ - v synkretickej podobe je aj archetypm foinického Melkarta. Bol jedným z najuctievanejších a najpopulárnejších bohov Etrúrie. Na rozdiel od Grékov, kde bol héros, v Etrúrii bol boh! /Etruskovia nemali v mytológii kategóriu „hérov“/. Bol mocným božstvom vody, prameňov a mora, pútnikov a dobrodruhov. Vzývali ho pri vojenských výpravách.

ANI /Janus/ - pán všetkých začiatkov, boh neba. Existenciu jeho kultu u Etruskov potvrdzujú mince z Volterry, a tiež je známy jeho kult vo Faleriách. Na zobrazeniach má 4 tváre /asi to odráža rozdelenie neba na 4 časti. Ak je to tak, je Ani ochranca božského poriadku a v tomto zmysle je nazývaný „boh bohov“/.

VELTHA – VELTUNA – VOLTUMNA – lat. VERTUMNUS – VORTUMNUS – VORTUMNA – VERTUMNA – podľa jednej verzie bol spočiatku sabínskym bohom. Podľa Varrona „deus Etruriae princeps“ /hlavný etruský boh/, patriaci, podľa druhej verzie, k čisto etruským božstvám.

Nevieme isto povedať, či to bol boh alebo bohyňa, lebo Etruskovia nerozlišovali dôsledne božstvá na mužské a ženské!!!

Veltha bola bohyňou /kvôli zneniu slova v slovenčine, hovorme o „Veltha“ ako o bohyni/ federácie 12 etruských miest. Mala spoločnú svätyňu – asi vo Volsínii. Raz do roka sa tu konali panetruské náboženské slávnosti a slávnostné hry na jej počesť. Príslušníci etruskej ligy sa vyjadrovali k činnosti svojich mestských predákov. Vrcholným poslaním zhromaždenia bola voľba kráľa, ktorý bol však len formálnym predstaviteľom etruskej federácie.

Voltumna sa dostala do rímskeho panteónu ako boh Vortumnus, či Vertumnus – mladý boh rastlín a boh všetkých premien /ale nie všetci autori sa s tým stotožňujú/.

U Etruskov hlavné ženské božstvá boli bohyňami osudu, ale predsa len mali zvláštne bohyne osudu, predovšetkým: NORTIA, ale aj TEFIS a črty božstva osudu má aj bohyňa FERONIA.

SATRES – SATROS – SATIRIA(SA) – rímsky Saturnus, boh času.

Etruské podsvetné /chtónické/ božstvá:

AITA – EITA /Hádes/ a FEFSIPNAI – FERSEFNEI – PHERSIPHNAI /Persefóné/ - hlava Aitu je pokrytá vlčou kožou, pretože v etruských predstavách bol vlk zvierat'om späťom už svojou prirodzenosťou s podsvetím. Vo svojej pravici drží žezlo, okolo ktorého sa omotávajú dva hady. Phersiphnai drží tiež kráľovské žezlo. Scéna zobrazuje pochmúrnu hostinu.

Do 4. stor. pred Kr. sú hostiny za účasti zomrelého veselé. Od 4. stor. sa začínajú meniť a naberajú pochmúrnu, až hrôzostrašnú, atmosféru → upadajúce postavenie Etruskov.

CHARUN – od gréckeho Chárona má iba meno. Nie je to pokojný prievozník duší cez Styx /ako Cháron/, je to démon smrti. Často je okrídlený, má orlí nos, hadie vlasy. Zjavuje sa ako zvestovateľ smrti a ako ten, kto rozdeľuje rodiny. Jeho atribútom je kladivo.

TUCHULCHA - je to čisto etruský démon smrti. Nemá v gréckej mytológii paralelu. Existuje názor, že Tuchulcha má blízko k chaldejskému démonovi Labartu. Je tiež okrídlený, má supí zobák, oslie uši. Na hlave a v tvári má hady – ešte strašnejší výraz ako Charun.

VANTH – okrídlený ženský démon. Je ich veľa a tvoria Charunovu družinu. Je to personifikácia smrti. Jej stále atribúty sú: zvitok, fakľa, meč, hady ovíjajúce ruky, kľúč. Niekedy sa stotožňuje s gréckou Erínou. Na zobrazeniach podsvetia často vystupujú chtónické zvieratá had a kôň.

Nemáme žiadnu zmienku, ani stopu, že by niektoré z týchto bytostí mali v Etrúrii svoj kult, dokonca ani Aita a Phersiphnai nie.

U Etruskov existovali vedľa seba dve rozdielne chápania života v záhrobí:

1. Viera, že mŕtvy sa stáva bohom tróniacim vo svojej hrobke /predetruská viera/.

Villanovania spaľovali mŕtvych a robili im urny podľa ich vlastnej podoby.

2. Viera v púť, cestu do podsvetia a hostinu s príbuzenstvom – táto predstava sa dostalo do

Itálie s Etruskami a šírená bola aj Grékmi.

Predstava Etruskov, že kameň patrí svetu mŕtvych, nepochádzala z Východu alebo z Grécka. Buď sa vyvinula samostatne v Itálii neskorého 7. stor., alebo je možné, že ju prebrali od villanovskej kultúry. Nekropoly, skutočné mestá mŕtvych, sa budovali vedľa miest živých /tie

z menej trvácneho materiálu/. Vykonávala sa ľudská obeť a z tejto neskôr súboje gladiátorov. Na náhrobných nápisoach sú označení predkovia mŕtveho len z matkinej strany. Hroby mužov boli ozdobené falom, hroby žien mali 4-hranný náhrobok, tzv. cippus, v tvare domu.

Žena stelesňovala samotný dom, teda rodinu. Hovorí sa aj o matriarcháte, ktorí si Etruskovia mohli priniesť so sebou do Itálie, ale to je len hypotéza. Je však isté, že žena mala v etruskej spoločnosti výnimočné postavenie. Ženy sa zúčastňovali na hostinách spolu s mužmi. Grécki autori s údivom zaznamenali, že etruské manželky sa tešili takej slobode, akú mali v Grécku len hetéry. Ukazovali sa pred mužmi bez závojov a na náhrobných freskách sú znázornené v priesvitných šatách, ako pokrikom a gestikuláciou povzbudzujú súboje nahých atlétov. Viacej sa zúčastňovali verejného a spoločenského života. No ich účasť na symposiach si Gréci vykladali ako morálny poklesok.

Etruskovia, ako absolútni fatalisti, verili /podľa Libri Fatales/, že každý človek má vymieraný čas života. Tento môže byť o niečo predĺžený /o 10 rokov/ modlitbami a obeťami, no len po dosiahnutí 70 rokov – potom už človek nemôže a ani by nemal prosieť bohov o ďalší čas. Takto malo svoj určený čas aj každé etruské mesto; čas mohol byť predĺžený o 30 rokov, no nie viac, a to tiež modlitbami a obeťami.

Aj samotný etruský národ mal určených len 10 vekov, saecul, existencie. Dĺžka každej saeculy zodpovedala najdlhšiemu životu osôb, narodených v okamihu, keď sa saecula začala. Keď sa skončila 10. saecula, malo vymiznúť meno Etruskov – „Finem fore nominis Etrusci“. Caesarova smrť v roku 44 pred Kr. nastala koncom 9. saeculy. Smrť Claudia zasa koncom 10. saeculy → môžeme povedať, že sa predpoveď Etruskov aj v tomto vyplnila.

ČASŤ IV. NÁBOŽENSTVO STAROVEKÉHO RÍMA

IV. 1. Kultúrno-historický kontext

Tradičný **dátum založenia Ríma, rok 753 pr. Kr.** v podstate zodpovedá archeologickým a historickým poznatkom.

Počiatky Ríma pochopiteľne veľmi úzko súviseli s kultúrou Etruskov, isté je, že samotný Rím založili taktiež Etruskovia. Etruskovia urobili v oblasti Ríma meliorizačné práce, ktoré boli predpokladom rozvoja osídlenia a postavili aj veľký odtokový kanál tzv. cloaca maxima.

Mytologickými zakladateľmi Ríma boli bratia Romulus a Remus, synovia pozemskej kňažky Rhey Silvie a boha Marta. Prvým rímskym kráľom bol vraj napokon Romulus, potom, čo zabil svojho brata.

Iný mytologizujúci príbeh o počiatku mesta sa obracal až k trójskej vojne. Vraj trójsky hrdina Aeneas sa po páde Tróje dostal do Latia. Jeho matkou bola Venuša, jeho synom bol Ascanius, nazývaný aj Iulus, ktorý bol zakladateľom iuliovského rodu (z ktorého pochádzal aj Gaius Iulius Caesar). Prepojením oboch mýtov o počiatkoch boli aj Romulus a Remus pokladaní za členov iuliovskej línie.

Kráľovská doba trvala v Ríme od 8. do 6 stor. pr. Kr. a medzi poslednými kráľmi dominujú králi etruského pôvodu ako Tarquinius Priscus a Tarquinius Superbus. Od Etruskov prijali Rimania aj odznaky moci, ako napríklad zväzky prútov so sekerami tzv. fascies alebo tzv. kurulské kreslo. Prostredníctvom Etruskov prevzali Rimania aj písmo.

Koncom kráľovskej doby, za vlády etruského kráľa Servia Tulia došlo k významným reformám. Tento panovník dal Rímu ústavu, ktorá nebrala ohľad na rodový princíp, ale na majetkový. Podľa odstupňovania občanov majetkových triedach sa odvíjali ich politické práva a vojenské povinnosti. Okolo roku 510 pr. Kr. za vlády despotického Tarquinia Superba došlo vyhnaniu etruskej kráľovskej dynastie z Ríma. Rok 510 však je zrejme prevzatý z gréckych dejín, lebo v tomto roku bola ukončená tyranída Peisistratovcov, preto je skôr príkladom gréckej interpretácie rímskych dejín, ktorú samotní Rimania horlivo praktizovali..

Vyhnanie etruskej kráľovskej dynastie však nemožno považovať za vyhnanie Etruskov z Ríma, naopak, tí si svoj vplyv zachovali. Podľa tradície republiku namiesto kráľovstva založil Lucius Iunius Brutus, synovec Tarquinia Superba, ktorý vyvolal povstanie proti Tarquiniovcovi, kvôli znásilneniu zavinenému Superbovým synom. Vzniká **Rímska republika (509 – 265 pr. Kr.)**, kde je však naďalej dominantnou silou etruská aristokracia. Iba postupne sa latinizuje a podlieha okolitým vplyvom.

Ľud sa postupne rozdeľuje na dve spoločenské vrstvy patriciovcov a plebejcov, pričom plné rímske občianstvo náležalo iba patricijom. Rím v tomto období prevzal trvalú vládu nad Itáliou. Stal sa spojencom Kartága, ako legitímny následník jeho staršieho spojenca – Etruskov. Rím uzatváral s Kartágom zmluvy namierené proti rastúcemu gréckemu vplyvu v západnom Stredomorí.

Rím sa stal však hegemónom v Stredomorí až po Púnskych vojnách kde sa musel konfrontovať s Kartágom:

Prvá (264-241 pr. Kr.) sa bojovala o vplyv na Sicílii a Kartágo svoje pozície stratilo

Druhá (218-201 pr. Kr.) sa bojovala o vplyv na Pyrenejskom polostrove a po počiatkových víťazstvách, dokonca priamo na italskej pôde, bolo Kartágo definitívne porazené. Po konci druhej Púskej vojny sa Rím definitívne stáva hegemónom.

Tretia (148-146 pr. Kr.) bola už len demonštratívna a Rimania bez toho, aby malo Kartágo ešte nejaké reálne sily, ho zrovnali so zemou a územie Kartága pripojili k Rímskej ríši. Týmto aktom sa Rímska svetová hegemonia zavrášila aj formálne.

Po ére rozmachu a prosperity v období republiky prichádza kríza, ktorej viditeľným prejavom bolo napr. Spartakovo povstanie 73-71 pr. Kr.

V tomto období už republikánsky senát nevládal udržať snahy ambiciózných jednotlivcov o osobnú moc. Hrdinovia so zásluhami o impérium si nárokovali čoraz väčší diel osobnej zodpovednosti a teda aj moci. Napokon sa vyprofilovali tri osobnosti: Pompeius, Caesar a Crassus, ktoré v roku 60 pr. Kr. urobili tajnú dohodu, čím založili tzv. **prvý triumvirát**, na základe ktorého si na úkor senátu rozdelili jednotlivé sféry vplyvu a moci. Caesar mal najväčší vplyv v Galii, ktorú si sám podrobil, Pompeius spravoval Hispániu a Crassus sa presadil na východe ríše. Tu však zahynul na výprave proti Parthom v roku 53 pr. Kr., čím triumvirát zanikol a vyostrel sa konflikt medzi Caesarom a Pompeiom. Tento konflikt prerástol do občianskej vojny. V roku 49 pr. Kr. prekračuje Caesar rieku Rubico, ktorá delila

Predalpiskú Galiu od severnej Itálie, čím sa dostal do Pompeiovej sféry, ten musel ujsť do Grécka, neskôr do Egypta, kde bol zavraždený a jeho vojsko porazené.

Potom nastáva obdobie Caesarovej samovlády, ktoré však nenieslo znaky despotizmu, ale skôr progresívnych reforiem. Caesar napríklad zoširoka udeľoval rímske občianstvo, bol veľkorysý k svojim nepriateľom a mnohých z nich vrátil k moci, zreformoval kalendár (tzv. juliánsky začal platiť 1.1. 45 pr. Kr.) atď

Caesar však bol 15. 3. roku 44 pr. Kr. zavraždený fanatickými republikánmi priamo v senáte. Po jeho smrti sa už republikánske zriadenie neobnovilo, jeho prívrženci Marcus Antonius, Octavianus a Lepidus vytvorili tzv. **druhý triumvirát** v roku 43 pr. Kr.

Spočiatku triumvirát bojoval proti republikánom, a to aj vojensky, kde pri Filippách roku 42 pr. Kr. zvíťazil a nádej na obnovu republiky tak bola definitívne zmarená. Lepidus postupne z triumvirátu vycúval a stal sa pontificom maximom (hlavným kňazom), čo viedlo, podobne ako v prvom triumviráte ku konfliktu dvoch najvýraznejších vodcovských osobností, Marca Antonia a Octaviana. Octavianus mal silné pozície na západe impéria a Marcus Antónius na východe. Avšak politika Marca Antónia viedla k jeho osobným dobrodružstvám v Egypte (vzťah s Kleopatrou) a následnej strate popularity v Ríme. V bitke pri mise Aktia v roku 31 pr. Kr. boli jeho vojská porazené a on spoločne s Kleopatrou spáchal sebevraždu. Octavianus zvíťazil, pripojil Egypt k ríši v roku 30 pr. Kr. a dostal tak celé Stredomorie definitívne pod nadvládu Ríma.

V roku 27 pr. Kr. Octavianus oficiálne prijíma meno Augustus „Vznešený“ (dovtedy malo len náboženské konotácie) a stáva sa de facto cisárom, hoci stále má formálne iba senátom prepožičané právomoci. Púšťa sa do veľkých reforiem, medzi ktoré patrilo aj obnovovanie starých kultov, návrat k náboženskej minulosti Ríma a veľká úcta k pôvodným tradíciám, ktoré však často interpretoval po novom. Po jeho smrti nastupuje Tiberius a forma osobnej moci v ranom cisárstve sa naďalej upevňuje, niekedy býva nazývané aj **principát** – trvalo od roku 14 do roku 284 po Kr).

- V roku 54 až 68 po Kr. vládol Nero známym svojím excentrickým životom, vrátane prenasledovania kresťanov.
- V rokoch 66-73 po Kr. prebehla židovská vojna
- V roku 69-96 vládli Flaviovci
- V roku 79 n.l. vybuchol Vezuv

- V roku 98-117 vládol Traianus, za jeho vlády došlo k najväčšiemu územnému rozmachu impéria.
- V roku 117-138 vládol Hadrianus, ktorý kládol dôraz na limes romanus – ochranu hraníc medzi barbarikami a Rímskou ríšou
- 161-180 vládol Marcus Aurelius, ktorý prenikol aj na naše územie, kde viedol tzv. markomanské vojny proti germánskym kmeňom (z ktorých Kvádovia žili na západnom Slovensku)

Po Marcovi Aureliovi, veľkom filozofovi a stoikovi, nastupuje jeho syn Commodus, ktorý bol zavraždený pre zhýralý spôsob života a nezaujímavosť o vládu. Potom od roku 193 nastupujú Severovci, ktorí obnovujú poriadok v ríši, hoci v polovici 3. storočia dochádza opäť ku kríze, ktorú úspešne vyriešil Aurelianus (270-275).

Neskorá rímska ríša (284-476 po Kr.) sa vyznačuje absolútnou mocou cisára, počnúc Diocletianom (284-305 po Kr.), ktorý zlikvidoval aj zvyšky vplyvu senátu. Zaviedol dokonca zvyk padať pred cisárom na kolena (čo bolo prevzaté od Sásanovcov) a pokladal sa za vtelenie božstva (to však už predtým niektorí cisári z principátu) a dal si prívlastok Iovius (aby zdôraznil svoju spätosť s Jupiterom). Vládol z Nikomédie a Rím bol ďalej len formálnym centrom.

- Constantinus (306-337) legalizuje kresťanstvo Milánskym ediktom 313 po Kr.
- 330 po Kr je založený Konštantínopol
- 361-363 vládne Iulianus Apostata, ktorý sa pokúša obmedziť rozmach kresťanstva a navrátiť rímsku ríšu k pôvodnej viere
- Theodosius (379-395) docielil, že sa kresťanstvo stalo ústredným náboženstvom v celej ríši.

Proti Theodosiovi bol na západe postavený cisár Eugenius, ktorý bol veľkým zástancom pôvodných kultov (s ním väčšinou aj celá rímska nobilita) v roku 394 po Kr. však bol Eugenius porazený a tým definitívne zhasli nádeje obnoviteľov starého náboženstva a nepriateľov kresťanstva.

V roku 395 po Theodosiovej smrti sa ríša definitívne rozpadá medzi jeho dvoch synov Honoria, ktorý vládol západnej časti a Arcadia, ktorý vládol východnej časti. Arcadius hneď musel čeliť vpádu Hunov a Honorius vpádom Germánov, kvôli ktorým presunul sídlo z Mediolana (Milána) do lepšie hájiteľnej Ravenny. Na východe sa však pomery rýchlo skonsolidovali, kým západ trpel nájazdmi čoraz viac.

- V roku 410 Alarich na čele Gótot vydrancoval Rím.
- Do Hispánie a odtiaľ do Afriky sa presunuli Vandali.
- V roku 451 vtrhol do Itálie Attila na čele Hunov.

Rím sa stáva čoraz častejšie sférou mocenských záujmov germánskych kmeňov, ktoré buď prenikajú zvonka, alebo zvnútra, pretože Germáni sú postupne infiltrovaní do všetkých stupňov moci. Posledným predstaviteľom Západorímskej ríše bol Romulus Augustus 475-476 po Kr. Po ňom nastupuje Skirus Odoaker, vodca germánskych žoldnierov, ktorý však už ani formálne nevystupuje ako rímsky cisár, ale ako lokálny vládca.

IV. 2. Rímsky panteón

Rímske náboženstvo sa utváralo veľmi zložito kombináciou rôznych božstiev italických kmeňov pod výrazným kultúrnym vplyvom Etruskov, ktorí mu vpečatili viaceré vlastné, pôvodné božstvá a kulty, ale aj etruské božstvá modifikované pod gréckym vplyvom, a to už v raných fázach rímskeho náboženstva. Takto sa pogrécťené etruské božstvá stretli napríklad so sabinskými, prešli procesom rímskej centralizácie a potom boli (tentoraz pod kultúrnym vplyvom Grékov na Rimanov) opätovne pogrécťované. Preto mnohé z rímskej mytológie či charakteristík jednotlivých božstiev možno vo viacerých vrstvách odčítať jednoducho z gréckych tradícií, ktorými sme sa zaoberali vyššie. Pre prehľadnosť uvedme niektoré základné identifikácie medzi rímskymi a gréckymi božstvami:

GRÉCKE	RÍMSKE
Zeus	Jupiter
Héra	Junona
Athéna	Minerva
Hádes	Pluto
Arés	Mars
Artemis	Diana
Apollón	Apollo
Poseidón	Neptun
Demeter	Ceres
Persefona	Proserpina
Hermés	Merkur
Dionýzos	Bakchus
Héfaistos	Vulcanus
Hestia	Vesta

Z týchto dôvodov sa tu budeme zaoberať tými božstvami, ktorých sa táto identifikácia nedotýka, alebo sa ich dotýka len čiastočne, pretože si ponechali špecifický charakter. Taktiež do tejto kapitoly nepatria božstvá z neskorších fáz rímskeho impéria, kedy sa doň dostalo množstvo exotických kultov a mystérií.

Kapitolská trojica

Jej predchodcom bola tzv quirinálská trojica. Kult tejto trojice bol ustanovený po spojení Sabinov z Quirinálu s Latinmi z Palatinu. Išlo o božstvá Jupiter, Mars a Quirinius. Do popredia sa však postupne dostal boh z Palatinu Mars, ktorý prevzal Quiriniove vojnové funkcie, zvlášť jeho hlavný atribút – kopiu. Postupne sa Quiriniova vojnová funkcia, ktorú určite mal u Sabinov (Sabinovia ho pokladali za svojho praotca) potláčala, stával sa skôr ochrancom civilného obyvateľstva, hoci jeho kult pretrvával, význam bol skôr okrajový.

Paradoxne novšia kapitolská trojica nemá italický, ale etruský pôvod. Jej chrám začal stavať posledný etruský kráľ Tarquinius Superbus a vysvätený bol v prvom roku republiky 509 pr. Kr. Bol postavený na najvyššom z rímskych pahorkov mons Capitolinus, odtiaľ „kapitolská trojica“. Tak ako starší ústredný chrám, bol rozdelený do troch častí zasvätených jednotlivo každému z členov trojice: Jupiter, Junona a Minerva. Tento chrám sa stal centrom náboženského života Rimanov. Konali sa v ňom obete počas íd. Všetci dospelí občania tu oficiálne začínali svoj občiansky život, konzuli tu začínali svoj úrad a vojvodcovia tu zakončovali svoj triumf. V období cisárstva sa kult kapitolskej trojice rozšíril do celej ríše a bol považovaný za prejav lojality k Rímu.

Ďalšie pôvodné božstvá

Ianus: staré italické božstvo, ktoré reprezentovalo počiatok všetkého, bol vraj najstarší z bohov (Ianus Pater). Neskôr bol uctievaný ako boh brán a dverí, počiatku a konca, preto mal dve tváre, jedna pozerala dopredu a druhá dozadu. Bol tiež patrónom riečnej dopravy, ochrancom prameňov.

Zasvätený mu bol rímsky pahorok Ianiculus (tam bol prechod cez Tiber) a dvojité brána Ianus geminus so vstupmi na východ a západ, ktorá bola za vojny vždy otvorená a v čase mieru zatvorená (aby mohol prísť Ianus Rímu na pomoc). Za Augustovej vlády vraj bola zatvorená iba trikrát, aj v iných časoch bývala častejšie otvorená ako zatvorená.

Ianus bol bohom počiatku a preto bol v modlitbách vždy uvádzaný na prvom mieste a ako prvý dostával obetinu. Zobrazovaný bol s palicou a kľúčom. Zasvätený mu bol mesiac január (zvlášť po roku 153 pr. Kr., kedy bol január stanovený za prvý mesiac v roku), lebo bol prvý po slnovrate, tiež mu boli zasvätené všetky kalendy (prvé dni v mesiaci), kedy sa mu obetovalo víno, kadidlo a ovocie. Hlavným sviatkom boli januárové kalendy, kedy si ľudia dávali darčeky a sladkosti na jeho počesť a priali si šťastie v novom roku. Okrem palice, kľúča a dvoch tvárí boli jeho znakom špeciálne zobrazované prsty, prsty pravej ruky totiž boli ohnuté tak, že ukazovali číslo CCC (300) a ľavej LVVV (65), spolu teda 365 dní v roku.

Liber a Libera: dvojica božstiev plodnosti a vegetácie, ktorých slávnosť „liberalia“ sa slávila 17. marca a je doložená už od najstarších čias. Liber prijal neskôr rysy gréckeho Dioníza, aj keď pôvodne nijako nesúvisel s vínom a Libera prijala rysy Persefony. Niekedy okolo 5. stor. pr. Kr. k tejto dvojici pristupuje Ceres (podľa vzoru Demeter), aby zabezpečovala rast obilia. Liber postupne dohliada na vinobranie a vystupuje v rôznych príbehoch ako patrón vína a viniča.

Parky (Fata, Parcae): Bohyne osudu reprezentované ako priadky, ktoré pradá niť osudu podobne ako grécke Moiry. Pôvodne dohliadali na pôrod a určovali osud práve narodeného dieťaťa. Boli tri: Nona (Deviatka – patrónka pôrodu v deviatom mesiaci), Decima (Desiatka – patrónka pôrodu v desiatom mesiaci) a Morta (prinášajúca smrť). Prvá vraj vládla narodeniu, druhá manželstvu a tretia smrti. Na Forum Romanum stáli ich sochy nazývané Tria Fata.

Bona Dea: (Dobrá bohyňa) bola starou latinskou bohyňou plodnosti a zdravia. Osobitne bola uctievaná v období cisárstva, bola ochrankyňou počestnosti a čistoty rímskych žien. Jej hlavná slávnosť sa konala v noci zo 4. na 5. decembra a obrady viedla vždy manželka konzula alebo praetora. Kultu sa zúčastňovali aj matróny a vestálky, mužom bol vstup prísne zakázaný. Za cisárstva sa tento sviatok transformoval na neviazané mystériá, pri ktorých sa nesmela používať myrta a víno sa pred bohyňou muselo označovať ako „mlieko“. Bona Dea mala svoj chrám na Aventine, kde bola uctievaná ako bohyňa liečiteľstva. V chráme sa chovali hady a tiež doň nemali prístup muži. Zobrazovaná bola s viničným vencom na hlave, niekedy s rohom hojnosti, vedľa nej sa nachádzal had a džbán vína.

Silvanus: starý italický boh divjej krajiny za hranicou civilizácie. Keď chcel niekto vojsť do jeho pôsobiska, najskôr preňho vždy vykonával zmierovacie obete. Obzvlášť sa to týkalo rúbania stromov a iných zásahov v lesoch, kde býval. Bol nebezpečný pre novorodencov a šestonedielky. Za Augusta bol však jeho kult pozmenený na ochranu pozemkov a hraničných kameňov, v tejto funkcii sa potom stal veľmi populárny. Zobrazovaný býval ako bradatý dedinčan s borovicovým alebo brečtanovým vencom na hlave, v ruke mal nôž alebo kosák, ovocie alebo stromček, sprevádzaný bol kohútom a psom. Niekedy hral na pastiersku píšťalu.

Flora: pôvodne sabinská bohyňa jari, kvetov, mladosti a plodnosti. Patrila k 12 božstvám, ktorým sa obetovalo v prípade prírodných nešťastí. Bola zobrazovaná ako mladá žena ozdobená kvetmi. Podľa Ovídia darovala Junone kvet, ktorého keď sa žena dotkne, zabezpečí jej plodnosť. Takto sa vraj Junona stala matkou Marta (bez účasti Jupitera) a preto sa aj prvý mesiac jari nazýva Mars. Na príkaz Sibillíných kníh sa na jej počesť konali vždy 28. apríla rozpustilé slávnosti floralia, kde sa napríklad konali sprievody nahých tanečníc. Tento sviatok pokladali za svoj aj prostitútky. Flora mala svoj hlavný chrám na Aventine.

Bellona: staroitalská bohyňa, jej starším menom bolo Duellona. Bohyňa vojny. Niekedy je považovaná za sestru alebo manželku Marta. Zobrazovaná bola s kopijou, kyjakom alebo bičom a v plnej zbroji. Jej chrám bol postavený na Martovom poli v roku 296 pr. Kr., po víťazstve nad Etruskami. Pretože jej chrám ležal mimo mesto, boli pred ním prijímaný vojaci po návrate z bojov a cudzí vyslanci. Stál tam tiež stĺp Columna bellica, odkiaľ bola vyhadzovaná kopija - symbolicky na nepriateľské územie. Týmto spôsobom Rimania pôvodne vyhlasovali vojnu. Rituál použil ešte Octavianus na vyhlásenie vojny Kleopatre.

Ops: staroitalská a sabinská bohyňa plodnosti a úrody. Mala prívlastok „mater“ – matka, ako stelesnenie jej funkcie daryne plodnosti. Neskôr stotožnená s Rheou. Za manžela mala Saturna. Pomáhala pri raste životnej sily (opes) z lona zeme, bola patrónkou obilia. Jej sviatok opiconsivia sa konal 25. augusta po vymlátení obilia a ďalší opalia 19. decembra. Obradov pri oboch sviatkoch sa mohol zúčastniť iba pontifex maximus a vestálky. Do svätyne v starom kráľovskom paláci Regia nemal nikto iný prístup. Sviatok predstavoval aj skladovanie štátneho obilia kráľom a jeho dcérami. Významné postavenie tejto bohyne súviselo teda aj s kráľovskou mocou a potravinovou bezpečnosťou Ríma, ktorú pôvodne kráľ garantoval. Ops bola zobrazovaná ako žena, ktorá podáva pravú ruku na pomoc a ľavou rozdeľuje chlieb.

Saturnus: sataré italické božstvo odvodené asi od etruského boha menom Satres, vládca blesku, ktorý bol vraj krutý a jeho vláda nastávala pri zatmení slnka, pričom dostával aj ľudské obete. Saturnovo meno však Rimania spájali aj s výrazom „satus“ teda sejba a skutočne bol spájaný so siatim obilia. Jeho hlavným sviatkom boli saturnálie, ktoré sa slávil 17. decembra. Jeho chrám stál na Kapitole a slúžil ako štátna pokladnica. Saturnálie vraj mali pripomínať dobu jeho vlády – zlatý vek, v ktorom naučil obrábať ľudí polia, pestovať ovocné

stromy atď. Počas saturnálie páni obsluhovali svojich otrokov, nepracovalo sa a ľudia sa navzájom obdarovávali, často voskovými sviecami. Rovnosť a hojnosť, ktorú sviatok naovodzoval mali pripomínať zlatý vek z počiatkov ľudstva. Tieto súvislosti sú však už neoddeliteľné od identifikácie Saturna s gréckym Kronom.

Duchovia:

Géniovia: géniovia boli nositeľmi, či personifikáciou mužskej ochrannej sily, ktorá napríklad umožňovala splodiť dieťa, či určovala povahu človeka. Génius sídlil v čele muža a po smrti zanikal. Každá domácnosť uctievala génia hlavy rodiny. Každý muž obetoval svojmu géniovi počas vlastných narodenín. Obetovalo sa mu kadidlo, alebo vonné byliny, ruže a pod. Symbolom génia bol had. Pôsobnosť génia v neskoršom období prešla na celé skupiny alebo aj miesta. Takže napríklad každá rímska légia mala svojho génia, rovnako každé miesto malo svojho génia (genius loci).

Lárovia: boli ochrannými božstvami domu a rodiny. Išlo pravdepodobne o dobrých duchov mŕtvych, ktorí dozerali na správny chod domácnosti, jej zdravie a blahobyť. Lárovia boli viazaní na jedno miesto a preto tam zostávali, aj ak sa rodina presťahovala. Domácnosti mali osobitnú skrinku – lararium v blízkosti domáceho krbu, kde boli uctievaní a kde sa im obetovalo z každého jedla.

Penáti: boli domácimi bôžikmi, ktorí ochraňovali špajzu a teda dostatok potravín pre rodinu. Zabezpečovali blahobyť. Ich sošky sa nachádzali v átriu pri domácom krbe (in penetralibus), kde sa zhromažďovala celá rodina. V krbe sa udržiaval pre penátov večný oheň. Penáti boli veľmi úzko naviazaní na život rodiny a prežívali s ňou všetky chvíle, v prípade sťahovania sa na rozdiel od Lárov, prenášali do nového bydliska. Neskôr boli ich funkcie prenesené a jestvovali aj penáti každej obce a ešte neskôr sa rozšíril aj kult penátov domu cisára.

Lemurovia: tiež Larovia boli duchmi mŕtvych, ktorí však neodišli z tohto sveta bežným spôsobom, ale násilne či z iného dôvodu, a preto sa nemohli dostať do podsvetia. Blúdili na tomto svete a boli považovaní za strašidlá, alebo kostlivcov, ktorí môžu škodiť. Rimania verili, že mŕtvi sa vracajú 9., 11. a 13. a že majú navštevujú domy blízkych, preto sa v tieto dni konali sviatky lemuria, pričom sa uzmierovali mŕtvi, aby nemohli škodiť.

Použitá a odporúčaná literatúra

- Alexiou, Stylianus: Minoan Civilization, Heraclion s. a.
- Bartoněk, Antonín: Zlatá Egeis. Praha, Kolumbus 1969.
- Dostálová, Růžena; Hošek, Radislav: Antická mystéria. Praha, Vyšehrad 1997.
- Graves, Robert: Řecké mýty I. a II. zv., Plzeň 1996.
- Hésiodos: Zpěvy železného věku. Praha, Svoboda 1990.
- Hnila, Pavol; Kováč, Milan: Makovicová bohyňa z Gazi. Hieron III./1998, s. 39-64.
- Homéros: Ílias (prekl. Miloslav Okál), Bratislava 1986.
- Homéros: Odysseia (prekl. Miloslav Okál), Bratislava 1986.
- Kerényi, Karl: Mytologie Řeků I. a II. zv., Praha, Oikumene 1998.
- Konrádová, Veronika: Kosmogonické a theogonické motivy v Hésiodově Theogonii. Universita J.E. Purkyně. Ústí nad Labem 2008.
- Luther, Martin, H.: Helénistická náboženství. Masarykova univerzita, Brno 1997.
- Neškuda, Bořek: Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova. Praha, Libri 2004.
- Pausanias: Cesta po Řecku I. a II. zv., Praha, Svoboda 1973.
- Pečírka, Jan a kol.: Dějiny pravěku a starověku. I. a II. zv., Praha 1989.
- Rupke, Jorg: Náboženství Římanů. Praha, Vyšehrad 2007.
- Svoboda, Ludvík a kol.: Encyklopedie Antiky. Praha, Academia 1974.
- Zamarovský, Vojtech: Bohovia a hrdinovia antických bájí. Bratislava 1980.
- Zamarovský, Vojtech: Dejiny písané Rímom. Bratislava 1988.
- Vernant, Jean-Pierre: Počátky řeckého myšlení. Praha, Oikumene 1993.
- Vernant, Jean-Pierre: Vesmír-bohové-lidé. Nejstarší řecké mýty. Praha 2001.
- Vidman, Ladislav: Od Olympu k panteonu. Antické náboženství a morálka. Praha, Vyšehrad 1997.
- Žembera, Juraj: Hercle – grécky Héraklés v etruskom zrkadle. Hieron III./1998, s. 65-84.